

РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ
GEM NES
УПИТНИКА ИКТ
ЕКСПЕРАТА

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА
ПРЕДУЗЕТНИЧКОГ
ЕКОСИСТЕМА СЕКТОРА
ИНФОРМАЦИОНО-
КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

**УНИЈА ПОСЛОДАВАЦА
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

*Удружење послодаваца информационих и комуникационих
технологија Републике Српске – ICT Business Srpska*

Трг Републике Српске бр. 8, 13. спрат, 78000 Бања Лука, БиХ
Тел./Факс: +387 51 337 482
e-mail: office@unijauprs.org
www.unijauprs.org

Резултати анализе GEM NES упитника ИКТ експерата

Анализа квалитета предузетничког екосистема сектора информационо-комуникационих технологија Републике Српске

Јуни 2023. године

Назив пројекта: Резултати анализе GEM NES упитника ИКТ експерата.
Анализа квалитета предузетничког екосистема сектора
информационо-комуникационих технологија Републике Српске

Аутор:

Проф. др Саша Петковић, менаџер
Удружење послодаваца информативних и
комуникационих технологија Републике Српске
ICT Business Srpska
и
Центар за пројектни менаџмент и предузетништво
Економског факултета Универзитета у Бањој Луци

e-mail: sasa.petkovic@unijauprs.org
<http://unijauprs.org/>

Ова анализа израђена за потребе Удружење послодаваца информативних и комуникационих технологија Републике Српске ICT Business Srpska, при чему садржај анализе не одражава нужно ставове Уније послодаваца Републике Српске.

Copyright© 2023 Удружење послодаваца информативних и комуникационих технологија Републике Српске ICT Business Srpska. Сва права задржава аутор. Ниједан дио ове публикације се не може репродуковати или преносити у било којој форми или на било који начин, електронски, механички или другачије, укључујући (али не само ограничено на) фотокопирање, записивање или коришћење информација истраживања, без писмене дозволе аутора или власника ауторских права. Однос између издавача и аутора регулисан је у складу са Законом о ауторском праву и сродним правима у Босни и Херцеговини.

Садржај

Увод.....	5
1.1. Методологија истраживања и истраживачки узорак	5
1.2. Ограничења у истраживању	6
2. Резултати истраживања	7
2.1. Тема А: Финансије - Финансирање предузећа из ИКТ сектора.....	7
2.2. Тема Б: Политике влада - Политике подршке Владе Републике Српске ИКТ сектору.....	13
2.3. Тема Ц: Владини програми - Програми и институције предузетничке инфраструктуре у Републици Српској.....	22
2.4. Тема Д: образовање и обука - Предузетничко и информатичко-програмерско формално и неформално образовање.....	27
2.5. Тема Е: Трансфер истраживања и развоја - Сарадња реалног и академског сектора.....	36
2.6. Тема Ф: Комерцијална и професионална инфраструктура - Outsourcing и подршка	40
2.7. Тема Г: Отвореност тржишта - Механизми тржишне економије	44
2.8. Тема Х: Физичка инфраструктура - - Ниво развијености инфраструктуре	48
2.9. Тема И: Културне и друштвене норме – Предузетничка култура?	51
3. Анализа одговора експерата из ИКТ сектора на отворена питања	55
Закључци и препоруке.....	59
ЛИТЕРАТУРА	63

Увод

Удружење послодаваца информационо-комуникационих технологија ICT Business Srpska, у периоду од 20.04 - 16.05.2023. године, спровело је јединствено квантитативно онлајн истраживање с циљем анализе квалитета предузетничког екосистема сектора информационо-комуникационих технологија (ИКТ) Републике Српске. Истраживањем је контактирано 109 привредних друштава евидентираних у АПИФ-овој бази података из 2020. године, примјеном модификованог GEM NES експертског упитника, на основу којег се процјењују услови који утичу на предузетничке активности у Републици Српској, са фокусом на ИКТ сектор. Циљ истраживања је идентификовање кључних фактор успостављања квалитетног предузетничког екосистема ИКТ сектора. Резултати истраживања биће коришћени за потребе препорука формулисања развојних политика и конкретних мјера подршке развоју предузетништва и ИКТ сектора у Републици Српској. 11 испитаника (узорак је износио 10,09% од укупне статистичке масе) који су учествовали у истраживању, као и просјечна оцјена квалитета елемената предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске, наводе нас на закључак да је неопходно успоставити модел четворопартитне сарадње између владиног, невладиног, академског и реалног сектора (*Quadruple Helix Model*), а који ће водити ка успостављању иновативне просперитетне економије и друштва базираног на знању, иновацијама и одрживом предузетништву, а у којем је ИКТ сектор један од водећих сектора од националног значаја у Републици Српској.

Краткорочне мјере за успостављање просперитетног предузетничког екосистема могуће је спровести у смијеру активније подршке ИКТ сектору од стране владиних институција брзим реформама фискалне политике, политиком и програмима субвенционисања научноистраживачког рада у компанијама и академској зајединици, увођењем електронског ID-а и системској дигиталној трансформацији, транспарентности јавних набавки и антикоруптивним активностима које ће допринијети побољшању пословног окружења. У дугом року, свеобухватна реформа формалног и неформалног образовног система у домену увођења обавезне предузетничке едукације и дигиталне писмености дјеце и младих, резултоваће помијерањем парадигме запошљавања у јавном сектору ка парадигми самозапошљавања као каријерне опције, што ће у дугом року бити ”улазница” Републике Српске у просперитетно и богато предузетничко друштво – друштво знања. Конкретно, као исход овог истраживања, у закључку су представљене неке од конкретних препорука, од којих се већина односи на владин сектор, али и на преостала три сектора. У наставку, студија се састоји из првог дијела који се односи на опис методологије истраживања и истраживачког узорка, као и ограничења у истраживању. У другом дијелу представљени су дескриптивном статистиком резултати квантитативног истраживања из девет области предузетничког екосистема. Трећи дио односи се на анализу одговора експерата из ИКТ сектора на отворена питања. Четврти дио студије су закључна разматрања и препоруке произашле из анализе.

1.1. Методологија истраживања и истраживачки узорак

Упитник за стручњаке представља модификовани GEM NES¹ експертски упитник прилагођен Републици Српској и сектору информационо-комуникационих технологија (ИКТ). Састоји се од девет тема (I - Финансије, II - Политике влада, III - Владини програми, IV - Образовање и обука, V - Трансфер и истраживање развоја, VI - Комерцијална и професионална инфраструктура, VII - Отвореност

¹ Глобални монитор предузетништва (GEM - Global entrepreneurship monitor) највећа је појединачна студија предузетничке активности у свијету, која је настала успостављањем сарадње између Лондонске пословне школе (Велика Британија) и Бабсон колеџа (Сједињене Државе), у 1999. години, те представља најреферентнију методологију за мјерење стања предузетништва у свијету. Више информација о GEM пројекту можете наћи на веб порталу Свјетског GEM конзорција www.gemconsortium.org (прим.аут.)

тржишта, VIII - Физичка инфраструктура и IX - Културне и друштвене норме) на основу којих се процјењују услови који утичу на предузетничку активност у Републици Српској.

Свака од тема садржи изјаве које је потребно оцијенити од 1 (у потпуности нетачно) до 5 (у потпуности тачно), уз опције 00 - не знам и 01 - није примјењиво². Упитник је конципиран на начин да не одузима много времена испитаника, тако да се може ипунити у року од 10-15 минута. За свако поглавље, на основу анализе позитивних одговора на сетове потпитања, додјеливаће се процентуални одговори од 0 % до 100 % (или оцјене од 1 до 5 са седмостепеном Ликертовом скалом, при чему је 1 најнижа а 5 највиша оцјена), на основу којих ће бити могуће квантификовати одговоре експерата и процијенити ниво развијености предузетничког екосистема са акцентом на ИКТ сектор.

Истраживање је спроведено у периоду од 20.04 - 16.05.2023. године слањем онлајн упитника https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfcY5QeizV5F3xfXmF3OZnryTxanPekKDbn0FQu-xBznmhE52g/viewform?usp=sf_link на електронске адресе 109 привредних друштава евидентираних из АПИФ 2020 базе података са сљедећим шифрама дјелатности³:

J 58.29 Издавање осталог софтвера

J 62.01 Рачунарско програмирање

J 62.02 Дјелатности савјетовања о рачунарима, тј. о рачунарским системима

J 62.03 Управљање рачунарском опремом и системом

J 62.09 Остале услужне дјелатности у вези са информационам технологијама и рачунарима

J 63.11 Обрада података, услуге хостинга и дјелатности у вези с њима

У узорак су ушла предузећа из горе наведених области, и која су позитивно пословала на крају 2020. године. Предузећа из области жичане телекомуникације, интернет портали и остале дјелатности класификоване под Подручје J - Информације и комуникације нису укључене у истраживачки узорак. Од укупно 163 привредна друштва, 48 није контактирано јер нема евидентиране имејл адресе или веб сајтове, нити их је било могуће пронаћи на интернету, док је у шест (6) случајева враћен имејл у инбок пошљаоца онлајн упитника, што имплицира да су им имејл адресе биле неисправне.

Испитаници су одговарали на питања о властитом мишљењу, ставовима и перцепцијама о процјени услова који утичу на предузетничку активност у ИКТ сектору у Републици Српској, односно о појединачним елементима предузетничког екосистема у Републици Српској, са фокусом на ИКТ сектор. Просјечна животна доб испитаника је 37 година. 27,7% испитаника има завршен II или III циклус студија, 54,5% испитаника има завршен I циклус студија, 17,8 % испитаника има завршену четворогодишњу средњу школу. Просјечан радни вијек испитаника је 10,81 година. Од 11 испитаника, три (3) су из области инжињерства, пет (5) је из области економије, један (1) је професор српског и италијанског језика, а два (2) испитаника се нису изјаснила. Десет испитаника су истовремено и предузетници-власници и менаџери, док је један испитаник менаџер.

1.2. Ограничења у истраживању

Број од 11 прикупљених упитника можемо сматрати репрезентативним стратификованим случајним узорком, мада не можемо бити у потпуности задовољни бројем добијених одговора (10,09%), што не умањује квалитет добијених одговора. Сљедеће ограничење у истраживању је прилично низак квалитет појединачних одговора на три отворена питања код једног броја испитаника. Такође, код

² Овдје се ради и о модификованом скалирању на ликертовој скали, у односу на оригинални GEM NES упитник гдје се изјаве оцјењују од 1 (у потпуности нетачно) до 9 (у потпуности тачно) (прим.аут.).

³ Класификација дјелатности БиХ 2010.

окваких истраживања увијек постоји опасност од пристрасности испитаника приликом испуњавања упитника. Ово ограничење настојали смо да превазиђемо са организовањем квалитативног истраживања у форми фокус групе 04.05.2023. године у којем је учествовало пет чланова Удружења послодаваца ИКТ – ICT Business Srpska.

С циљем добијања што је могуће већег броја квалитетних одговора од стране предузетника и менаџера, на основу анализе финансијских показатеља профитабилних правних лица из АПИФ-ове базе података за 2020. годину, послали смо упит за учествовање у онлајн анкети на адресе 109 ИТ компанија. Нажалост, веома је тешко анимирати власнике предузећа да учествују у академским истраживањима. Осим што нисмо у потпуности задовољни бројем прикупљених упитника, узорак је репрезентативан и статистишки релевантан за адекватно закључивање.

2. Резултати истраживања

Свако од девет подручја истраживања састојало се од сета специфичних питања, којима су се, помоћу седмостепене Ликертове скале, мјерили ставови испитаника о специфичним областима, који чине саставне елементе предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске. Одговори на питања су анализирани примјеном дескриптивне статистике и графичке методе. Одговори на отворена питања су систематизовани и груписани према сродности одговора. У наредним редовима детаљно су образложени појединачни одговори из експертске студије. Укупан скор који рангира квалитет предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске у 2023. години је **један запета једанаест (1,11 од 5)** и испод је скор два и по (2,5) „just sufficient – довољно“⁴ или 2,22 од 10 према оригиналној GEM методологији, што је 22,20% од 100% могућих поена квалитета предузетничког екосистема. У наредним поднасловима детаљно су анализирани сви елементи предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске према модификованој GEM методологији. Модификовани упитник се састоји, поред стандардних питања из GEM NES упитника, и од питања који су специфично дизајнирања да открију што је могуће више фактора који утичу на степен развијености предузетничког екосистема ИКТ сектора.

2.1. Тема А: Финансије - Финансирање предузећа из ИКТ сектора

Тема *Финансије* састоји се од сета од седам (7) питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника на доступност формалних и неформалних извора финансирања раста и развоја нових и постојећих предузетничких подухвата предузетника физичких и правних лица. Просјечан скор за тематску област *Финансије* добијен анализом позитивних одговора експерата, односно слагања са понуђеним одговорима је нула запета шездесет пет (**0,65 од максималних 5 или 13% од максималних 100% поена**), што је прилично ниска оцјена. 2,5, односно 5 према оригиналној GEM скали је „just sufficient – довољно“.

Након анализе одговора експерата из ИКТ сектора на први сет од седам питања, можемо извести одређене закључке. Предузетнике почетнике и предузетнике који желе да скалирају своје стартапе или да послују на међународном тржишти, не прате адекватни алтернативни извори финансирања, који су углавном недоступни у Републици Српској, посебно у раним фазама развоја стартапа. Првенствено, мисли се на мрежу анђела инвеститора, фондова ризичног капитала, краудфандинга (crowdfunding,

⁴ Просјечна прихватљива оцјена по подручју истраживања је 2,5 (у оригиналној GEM скали та оцјена је 5, а максимална оцјена је 10). У овој модификованој скали, оцјене на ликертовој скали су од 1 до 5, а просјечна оцјена се добија као просјечан проценат позитивних одговора за сваки сет питања (прим.аут.)

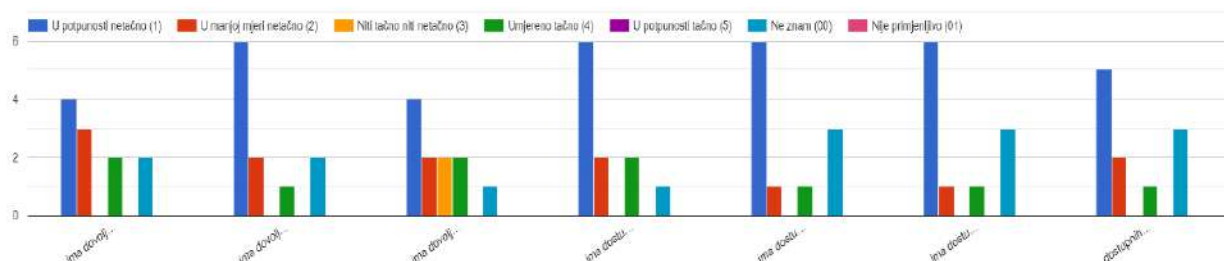
енгл.). Овакви налази нас наводе на закључак да држава треба да заузме активнију улогу у процесу приступа иновативних стартапа алтернативним изворима финансирања на начин и да се директно укључи у шему финансирања иновативних микро, малих и средњих предузећа (МСП) из ИКТ и осталих привредних сектора. Могућности су бројне, од формирања *републичког фонда ризичног капитала* на бази јавно-приватног партнерства, *републичког фонда за факторинг* као подршка извозно-оријентисаним МСП, па до креирања нових програма *директне подршке кроз субвенционисање иновативних рјешења из области циркуларне, зелене и смарт економије* и обезбеђења пореских олакшица за увоз нових технологија (сервера, рачунара и др.) и извоз готових производа и услуга. Такође, циљана фискална политика подршке стартапима може да се састоји од диференцираних пореских стопа у зависности од животног циклуса стартапа (сјеменска фаза и ране фазе раста), пореских празника и увођења готовинског метода обрачуна ПДВ-а за привредна друштва и предузетнике чији приход не прелази 1 милион КМ на годишњем нивоу.

У наставку је детаљнија интерпретација индивидуалних одговора испитаника.

Слика А

Тема А: Финансије

У Републици Српској има довољно:

Биљешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет питања доступности формалних и неформалних извора финансирања у раним фазама и фазама раста и развоја бизниса (аутор).

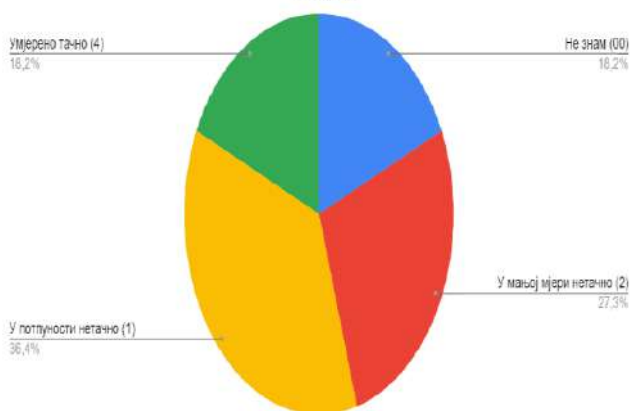
Слика А.1

У Републици Српској има довољно доступних
кредитних извора средстава расположивих за нова
и растућа предузећа из ИКТ сектора

Удружење послодаваца информационах и комуникационих
технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

У Републици Српској има довољно доступних кредитних извора средстава расположивих за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора

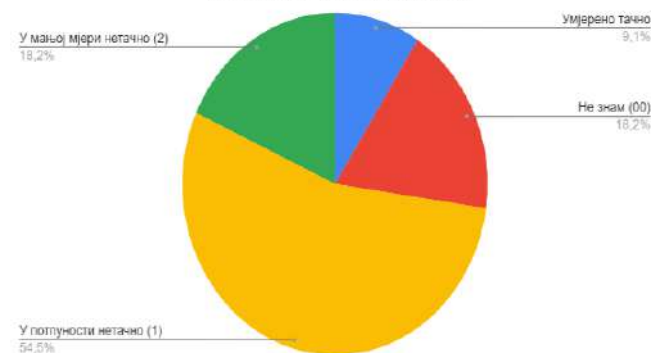
Са првом тврдњом да у Републици Српској има довољно доступних кредитних извора средстава расположивих за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора, сагласно је само **18,2% испитаника**, (0,91 оцјена) одговор не знам изабрало је 18,2 % испитаника, док **63,7% испитаника није сагласно са тврдњом**. Скоро двије трећине испитаника сматра да у Републици Српској нема доступних извора кредитних средстава за стартапе. Осим ИРБРС који има доступну кредитну линију за стартапе, комерцијалне банке не подржавају новоформиране бизнисе без обезбијеђеног колатерала, кредитне историје и шема гаранција, Гарантног фонда Републике Српске или локалних гарантних фондова.

Друго питање из првог сета питања односило се на перцепцију испитаника о доступности подстицаја за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора.

Слика А.2

У Републици Српској има довољно квалитетних и доступних владиних програма и инструмената подстицаја за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора

У Републици Српској има довољно квалитетних и доступних владиних програма и инструмената подстицаја за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора

Са тврдњом да у Републици Српској, БиХ и Приједору има довољно доступних владиних подстицаја за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора, сагласно је **9,1% испитаника** (умјерено тачно 2; 0,46 оцјена), одговор не знам изабрало је 18,2% испитаника, док **72,7% испитаника није сагласно са овом тврдњом**. Дакле, три од четири испитаника сматра нема довољно подстицајних средстава за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора, што дефинитивно треба бити у будућности промијењено. Влада Републике Српске треба да осмисли програме финансијске подршке

иновативним стартапима, који би кључивали субвенције, пореске празнике за стартапе, повлашћене пореске стопе у сјеменској и раним фазама раста стартапа, растеређење уплата доприноса на лична примања изнад три просјечне плате, шеме гаранције за кредите за инвестициона улагања, и друге активне мјере финансијске подршке.

Трећи сет питања односио се на доступност неформалних извора финансирања за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора.

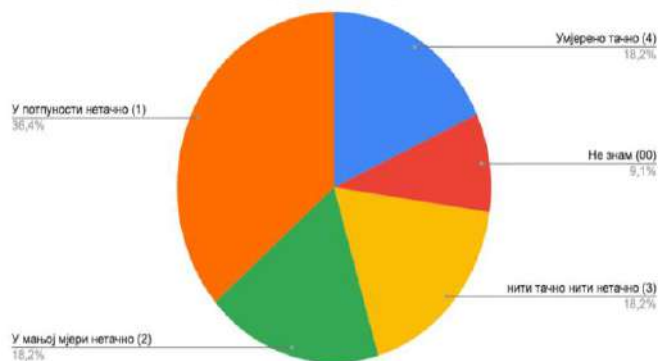
Слика А.3

У Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од “неформалних инвеститора” (породица, пријатељи и колеге – 3F – Family, Friends and Fools) односно приватних лица (која нису оснивачи) за нова и

растућа предузећа из ИКТ сектора

У Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од "неформалних инвеститора" (породица, пријатељи и колеге – 3F – Family, Friends and Fools) односно приватних лица (која нису оснивачи) за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора

аспекта просјечне зараде и степена незапослености грађана.

Са тврдњом да у Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од “неформалних инвеститора” (породица, пријатељи и колеге) односно приватних лица (која нису оснивачи) за нова и растућа предузећа, **сагласно је само 18,2% испитаника** (0,91 оцјена), 18,2% испитаника има неутралан став и сматра ову тврдњу нити тачном нити нетачном, 9,1% испитаника се изјаснило да не зна одговор на ово питање, док 54,6 % испитаника није сагласно са овом тврдњом. Овакав одговор је и очекиван с обзиром на релативно неповољне економске показатеље са

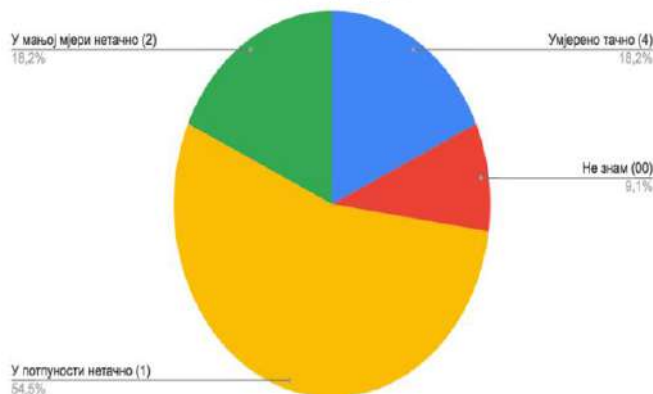
Четврто питање из првог сета питања односило се на перцепцију испитаника о доступности извора финансирања од стране анђела инвеститора.

Унутрашње финансирање или имовина се дефинише као фондови које обезбиједи оснивач или оснивачи бизниса (партнери, ортаци, пријатељи, рођаци) искључиво за покретање бизниса, док је анђеоско финансирање неформално, без посредника директно финансирање гдје „анђели”, који су по правилу богати појединци, директно инвестирају у мала предузећа кроз уговор о оснивању и узимање дијела власништва предузећа, али без управљачке улоге. (Sahlman, 1990, цитирано у Petković, 2021, стр. 213)

Слика А.4

У Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од стране професионалних пословних анђела за нова и растућа предузећа

У Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од стране професионалних пословних анђела за нова и растућа предузећа

Са тврдњом да у Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од стране професионалних пословних анђела за нова и растућа предузећа, **сагласно је само 18,2% испитаника** (0,91 оцјена) са одговором умјерено тачно, 9,1% испитаника сматра ову тврдњу нетачном, док чак 17,1% испитаника одговорило је са не знам, или није примјенљиво, док 72,7 % испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Анђеоско финансирање битан је елемент живих предузетничких екосистема, јер подржава раст и развој предузетничких подухвата у сјеменској и раној фази раста и развоја. Требамо размишљати у смијеру предлагања Влади Републике Српске

креирања подстицајне пореске политике за анђеоско финансирање стартапа из области ИКТ-а.

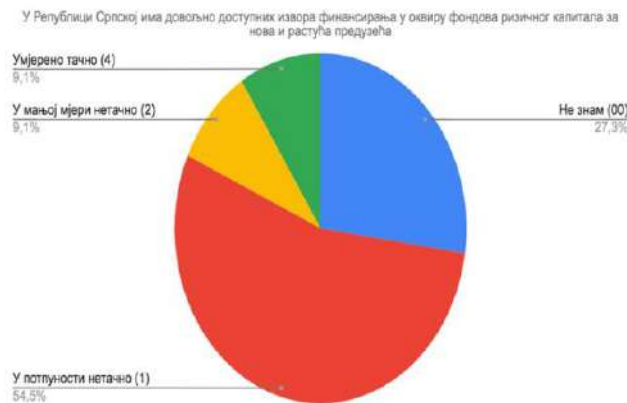

Пето питање из првог сета питања односио се на перцепцију испитаника о доступности извора финансирања у оквиру фондова ризичног капитала.

Ризични капитал (venture capital, engl.) се односи на фондове инвестиране у нова или високоризична предузећа, обично у замјену за власнички удио” (Corman & Lussier, 1996, стр. 293). „Фирме ризичног капитала скупљају новац приватних инвеститора и очекују високи годишњи поврат (20 - 40%) на своју инвестицију и обично инвестирају у компаније на период од три до седам година ” (Awe, 2006, стр. 90). Попут анђела инвеститора, ризични капиталисти су често бивши или садашњи предузетници, али за разлику од анђела, они су углавном професионални менаџери новца. Попут анђела инвеститора, и ризични капиталисти трагају за приликама које ће вјероватно за 10 година вратити 10 пута већу инвестицију (Neck et al., 2020, стр. 896). У фази раста, непосредно након лансирања стартапа, када банке још увијек нису заинтересоване да финансирају новоформиране стартапе због високог ризика, један од главних проблема са којима се суочавају мали бизниси у земљама у транзицији је приступ повољним спољним изворима финансирања. (IFC, 2010; Balling et al., 2009, цитирано у Petković, 2021, стр. 215-216)

Слика А.5

У Републици Српској има довољно доступних извора финансирања у оквиру фондова ризичног капитала за нова и растућа предузећа

Са тврдњом да у Републици Српској има довољно доступних извора финансирања у оквиру фондова ризичног капитала за нова и растућа предузећа, **сагласно је само 9,1% испитаника (0,46 оцјена)**, и то са одговором умјерено тачно, док **63,6 % испитаника није сагласно са овом тврдњом**. У Републици Српској нема регистрованих фондова ризичног капитала, који је веома битан за финансирање предузетничких подухвата у раним фазама који обећавају велики поврат уложеног капитала, уз одређени ризик и неизвјесност од прихватања понуђеног пословног модела на

тржишту. Дакле, овдје се ради о још једном изузетно битном елементу предузетничког екосистема који недостаје у Републици Српској. Забрињавајуће је да 27,3% испитаника не зна одговор на ово питање, што нас упућује на закључак или да немају потребе или планове да у будућности финансирају властити раст и развој из фондова ризичног капитала или немају знање о том специфичном извору финансирања⁵. Формирање републичког фонда ризичног капитала на бази јавно-приватног партнерства био би јасан конкретан потез подршке раста и развоја технолошких стартапа са иновативним пословним моделима, производима и/или услугама. Шесто питање из првог сета

⁵ О овој теми можете прочитати истраживање објављено у раду Hisrich, R.D., Petković, S., Ramadani, V., & Dana, L.P. (2016). Venture Capital Funds in Transition Countries: Insights from Bosnia and Herzegovina and Macedonia. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 23(2), 296-315. <https://doi.org/10.1108/JSBED-06-2015-0078>, доступно на https://www.researchgate.net/publication/301741510_Venture_capital_funds_in_transition_countries_Insights_from_Bosnia_and_Herzegovina_and_Macedonia.

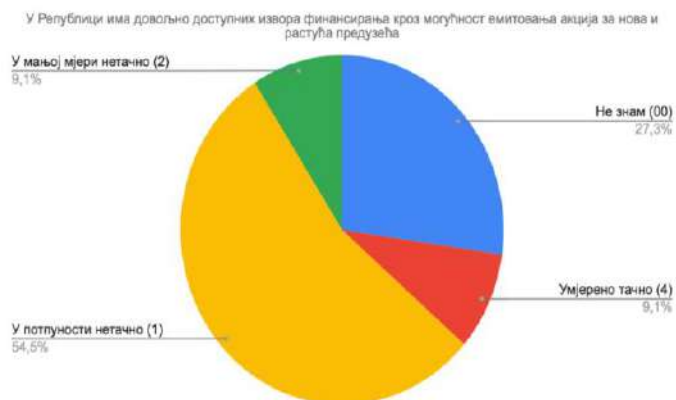

Удружење послодаваца информационах и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

питања односило се на перцепцију испитаника о доступности извора финансирања кроз могућност емитовања акција на берзи капитала за нова и растућа предузећа.

Слика А.6

У Републици има довољно доступних извора финансирања кроз могућност емитовања акција за нова и растућа предузећа

Са тврдњом да у Републици Српској, има довољно доступних извора финансирања кроз могућност емитовања акција за нова и растућа предузећа, сагласно је само **9,1%** испитаника (0,46 оцјена) који су изабрали одговор умјерено тачно, док **90,9%** испитаника није сагласно са овом тврдњом, или не зна или је неутрално. Продајом акција, предузеће (акционарско друштво - а.д.) стиче сопствени капитал као трајни извор финансирања иницијалном јавном понудом (IPO - Initial Public Offer, engl.).

„Примарна емисија акција (IPO), у правном смислу, представља претварање одређене компаније у отворено (јавно) акционарско друштво. Власници путем механизма финансијског тржишта прибављају неопходна финансијска средства, а између емитента и инвеститора долази до размјене власништва компаније за одређени новац који се претвара у њен капитал” (Mikerević & Petković, 2010, стр. 21). Предузетничке фирме које су „гладне“ за капиталом којим се финансира раст и развој предузећа, углавном до додатних извора капитала долазе изласком на берзу, што је у Републици Српској и БиХ изузетак, а не правило. Скоро трећина испитаника се изјаснила да не зна одговор на ово питање. Оваква дистрибуција одговора намеће потребу креирања програма едукација о алтернативним изворима финансирања преко Берзе капитала, као што су емисије акција и обвезница, што би ИКТ компаније могле да користе у будућности. Бањалучка берза свакако има такве могућности да подржи емисије акција и обвезница, али би ИКТ компаније које расту и развијају се морале да се и правно и организационо трансформишу.

И последње, седмо питање у оквиру теме Финансије односило се на перцепцију испитаника о доступности извора финансирања од стране приватних посуђивача новца (као што је нпр. crowdfunding) за нова и растућа предузећа.

Краудфандинг (crowdfunding, engl.) релативно је нов начин прикупљања неопходних средстава за покретање предузетничких подухвата и формирање стартап предузећа базираних на иновацији...Појава краудфандинга - процеса прикупљања новца за нови предузетнички подухват од бројних индивидуа (crowd, engl. „gomile”), обично путем интернета - за многе предузетнике био је нови пут. Људи који користе краудфандинг за прикупљање новца познати су као „краудфандери” (crowdfундерс), а људи који доприносе финансијској подршци за краудфандинг подухвате познати су као „бакери” (бацкерс - подржавачи или спонзори) (Nesck et al., 2020, стр. 813). Краудфандинг је партиципативно финансирање или „краудинг (crowding)”. „То је механизам који прикупља новчане прилоге, обично мале износе, од великог броја

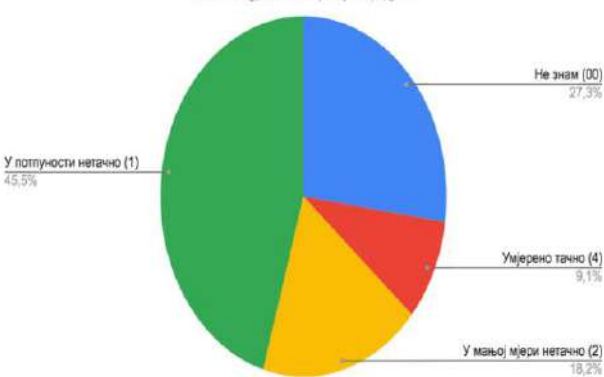
Удружење послодаваца информационих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

појединачно, путем интернет платформе, за финансирање пројекта или компаније. Инвеститори стичу акције у компанији и постају акционари”. (Petković, 2021, стр. 238)⁶.

Слика А.7

У Републици Српској има довољно доступних извора од стране приватних посуђивача новца (као што је нпр. crowdfunding) за нова и растућа предузећа

У Републици Српској има довољно доступних извора од стране приватних посуђивача новца (као што је нпр. crowdfunding) за нова и растућа предузећа

Са тврдњом да у Републици Српској има довољно доступних извора финансирања од стране приватних посуђивача новца (као што је нпр. crowdfunding) за нова и растућа предузећа, сагласно је само **9,1%** (0,46 оцјена) испитаника док **90,9%** испитаника није сагласно са овом тврдњом, или не зна или је неутрално. Наиме, као што је доказано у студији случаја хрватског предузетника Мате Римца, могуће је у кратком року доћи и до милионских позајмица или чак и бесповратних средстава, преко краудфандинг платформи (нпр. Kickstarter, Angellist...) ако предузетник/ца нуде обећавајући пословни модел, или

атрактиван производ или услугу.

Као и у претходном случају, скоро трећина испитаника се изјаснила да не зна одговор на ово питање. Оваква дистрибуција одговора намеће потребу креирања тренинга за ИКТ компаније о алтернативним изворима финансирања, као што је краудфандинг.

2.2. Тема Б: Политике влада - Политике подршке Владе Републике Српске ИКТ сектору

Тема *Политике влада – политике подршке Владе Републике Српске ИКТ сектору* састоји се од сета од 13 питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника на дијапазон владиних мјера и политика усмјерених на обликовање подесног пословног окружења за ИКТ фирме и подршци развоја предузетништва. Просјечан скор за област *Политике влада* добијен анализом позитивних одговора експерткиња и експерата, односно слагања са понуђеним одговорима је један запета тридесет девет (**1,39 од максималних 5 или 27,8% од максималних 100%**).

Одговори експерата на други сет питања наводе нас на закључак да Влада нема јасно креиране програме који подстичу стартапе и иновативна растућа предузећа из ИКТ (али и осталих) сектора. Одговори већине испитаника наводе нас на закључак да у случају јавно-приватног партнерства треба препоручити Влади Републике Српске и владама локалних заједница да примјењују принцип ”тзв. позитивне дискриминације” код избора партнера из ИКТ сектора, у корист домаћих компанија које посједују експертизу, неходне сертификате и квалификовану радну снагу. Наиме, нису јасно дефинисани програми и политике на локалном и републичком нивоу који дају систематску предност

⁶ О могућностима краудфандинга прочитајте у студији случаја: Римчева фирма за 48 сати привукла 2.000 улагача и прикупила милион € - јавна понуда дигиталног токена. Студија је објављена на стр. 249 књиге „Предузетништво и иновације у дигиталној ери“ доступној на <http://www.cpme.ef.unibl.org/wp-content/uploads/2021/02/Preduzetnistvo-i-inovacije-u-digitalnoj-eri-1.pdf>.

новоформираним предузећима. У складу са дефинисаним стратегијама развоја предузетништва, неопходно је размислити о увођењу принципа „позитивне дискриминације“ у појединим случајевима. На примјер, у складу са Законом о друштвеном предузетништву Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ број 111/21, 2021), на локалном и републичком нивоу могуће је кроз политику јавних набавки усвојити политику према којој се уводи одређени обавезни проценат (нпр. 25%) набавке локалних и републичких институција од стране друштвених предузећа у којима су запослене слабије запошљиве или маргинализоване категорије становништва. Сличан принцип могао би се примијенити на домаће ИКТ фирме које су друштвено одговорне и које запошљавају одређени проценат тешко запошљивих категорија становништа (нпр. инвалидне особе, дјецу погинулих бораца Одбрамбено-отаџбинског рата, самохране родитеље), које стипендирају одређен проценат студената и који донирају редовно установама попут домова за незбринуту дјецу и хуманитарним организацијама. Мишљења смо да би увођење једноставних процедура онлајн регистрације привредних друштава и добијања онлајн дозвола за рад, у знатној мјери олакшало процес регистрације привредних друштава и подстакло и стране инвеститоре да се одлуче да региструју своја привредна друштва у Републици Српској. Такође, корак више био би, по узору на Естонију, омогућавање е-држављанства Републике Српске⁷ и привлачење дигиталних номада, чиме би се омогућило домаћим ИТ компанијама да ”угосте” дигиталне номаде и евентуално дођу до квалитетне радне снаге. Иако у Републици Српској у чијој ингеренцији су директни порези и на нивоу БиХ у чијој су ингеренцији индиректни порези, поредећи са земљама окружења пореске стопе су међу најнижим, не постоје специјални порески празници за новоформирана предузећа, мали ПДВ обвезници порез плаћају према обрачунском, а не према готовинском методу, што је случај за све земље ЕУ које од 2013. године имају обавезу да омогуће малим пореским обвезницима плаћање ПДВ-а приликом наплате фактуре (готовински метод). Вођење подстицајне фискалне политике није могуће са примјеном јединствене пореске стопе. Помаци су видљиви у увођењу дигиталних сервиса Пореске управе Републике Српске и Управе за индиректно опорезивање, док локалне заједнице, могу да укину или умање локалне парафискалне намете и у потпуности дигитализују администрирање комуналних накнада и других парафискалних намета у ингеренцији локалне владе. Пореска управа Републике Српске и Управа за индиректно опорезивање треба да наставе процес тоталне дигитализације свих својих услуга, као и перманентне едукације актуелних и будућих пореских обвезника. Истичемо да би увођење еУправе смањило трошкове и државе и становништа (У Естонији је одлука о увођењу е-ID и дигиталног потписа донијела уштеде на нивоу од 2% БДП-а⁸), корупцију би готово искоријенили, бар у сегменту фискалне политике. На основу добијених резултата истраживања, можемо предложити иницијативу да се преко законом регулисаног прага за ПИО (испоставило се да се ради о четири просјечне плате), преко тог износа, ако послодавац жели да повећа лична примања, без уплате доприноса, са уплатом пореза, тај износ уплати директно запосленом. Такво рјешење постоји у Србији (дефинисано је Законом о доприносима за обавезно социјално осигурање, “Члан 42, Највишу мјесечну основицу доприноса чини петоструки износ просечне мјесечне зараде у Републици исплаћене, односно остварене у периоду за претходних 12 мјесеци почев од месеца септембра у текућој години, за који период су објављени подаци републичког органа надлежног за послове статистике, ако овим законом није друкчије одређено. Износ највише месечне основице, из става 1. овог члана, сваке године објављује министар надлежан за послове финансија, а примењује се од првог дана наредног месеца по објављивању тог износа. Образложење: Када се тај износ уплати, иако би по процентима уплата за доприносе код неких плата био и већи износ уплате, он не мора да се уплаћује, или се на крају пореске године може тражити повраћај прекомјерне уплате.” У Републици Српској, плаћање доприноса регулисано је Законом о пензијском и инвалидском осигурању Члан 47, (4) Годишњи лични коефицијент може износити највише четири. Наша иницијатива може да иде у смијеру да се уведе

⁷ Погледајте детаљније о програму електронског држављанства на веб сајту <https://www.e-resident.gov.ee/>.

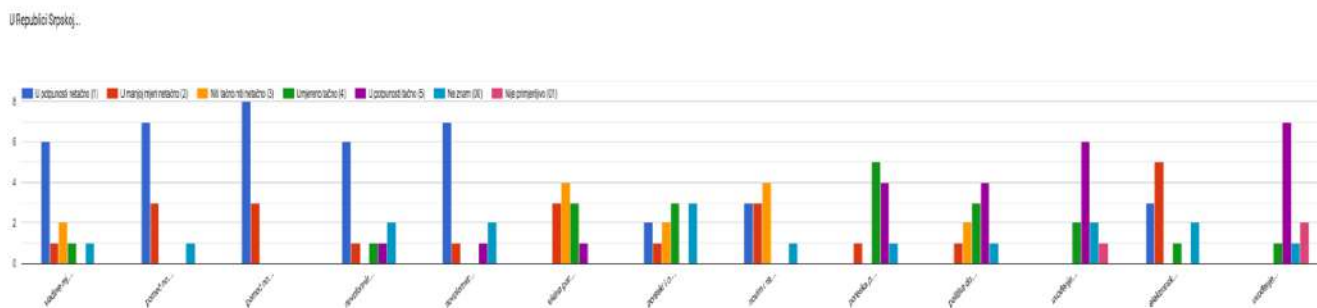
⁸ Погледајте детаљније на <https://e-estonia.com/story/>, приступљено 06.06.2023. године.

члан горе наведеног закона, који, попут члана 42. Закона из Србије, дефинише да **уплате а изнад три годишње просјечне плате нису предмет плаћања доприноса за ПИО, већ само пореза на лична примања**. Вишак уплаћених средстава радницима изнад три просјечне плате, био би из Буџета уплаћене послодавцу на жиро рачун.

Слика Б

Тема Б: Политике влада - политике подршке Владе Републике Српске ИКТ сектору

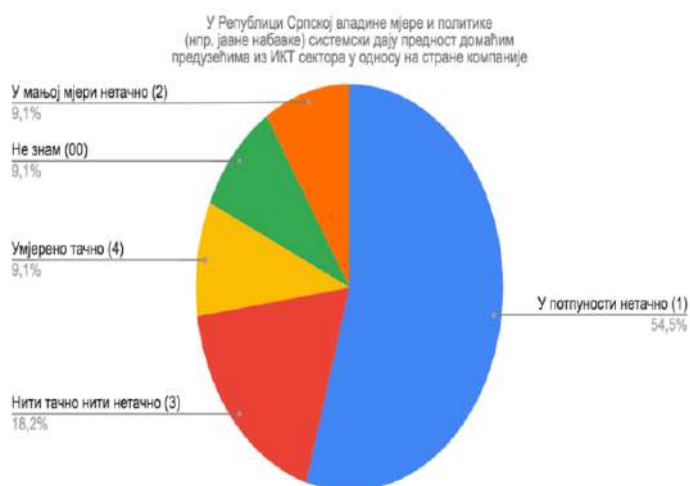

Билешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника на дијапазон владиних мјера и политика усмјерених на обликовање подесног пословног окружења за ИКТ фирме и подршци развоја предузетништва (аутор).

Прво питање из другог сета питања односило се на перцепцију испитаника о владиним мјерама и политикама према новим предузећима.

Слика Б.1

У Републици Српској владине мјере и политике (нпр. јавне набавке) системски дају предност домаћим предузећима из ИКТ сектора у односу на стране компаније

Са првом тврдњом да политике влада у Републици Српској кроз владине мјере и политике (напримјер јавне набавке) системски дају предност новим предузећима, **сагласно је само 9,1% испитаника** (одговор умјерено тачно) (оцјена 0,46), 18,2 % испитаника дало је одговор нити тачно нити нетачно, 9,1% испитаника одговорило је са не знам, док 54,5 % испитаника није сагласно са том тврдњом, и изабрало је одговор у потпуности нетачно.

Одговори већине испитаника наводе нас на закључак да у случају јавно-приватног партнерства треба препоручити Влади Републике Српске и владама локалних заједница да примјењују принцип ”тзв. позитивне дискриминације” код избора партнера из ИКТ

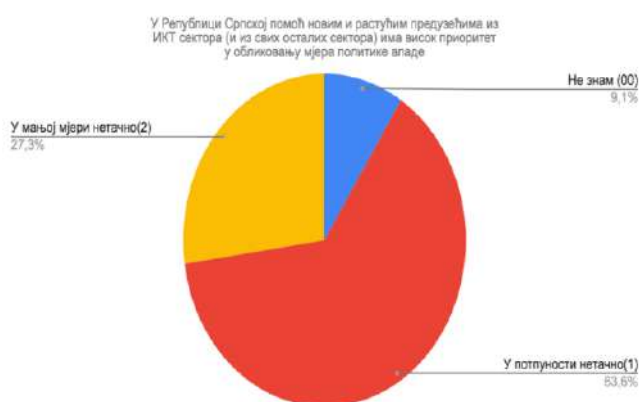
Удружење послодаваца информационих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

сектора, у корист домаћих компанија које посједују експертизу, неходне сертификате и квалификовану радну снагу.

Друго питање из другог сета питања односило се на перцепцију испитаника о владиним мјерама и политикама према новим предузећима.

Слика Б.2

У Републици Српској помоћ новим и растућим предузећима из ИКТ сектора (и из свих осталих сектора) има висок приоритет у обликовању мјера политике владе

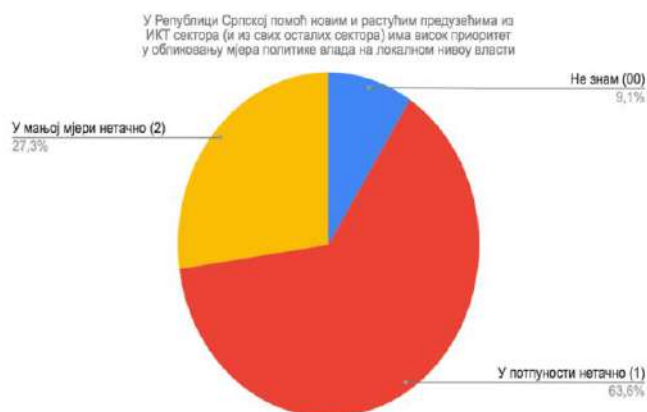

Са другом тврдњом да политике владе у Републици Српској помоћ новим и растућим предузећима из ИКТ сектора (и из свих осталих сектора) има висок приоритет у обликовању мјера политике влада **нико није сагласан!** 9,1% испитаника је одговорило не знам, док **90,90% испитаника није сагласно са том тврдњом.** Одговори експерата наводе нас на закључак да Влада нема јасно креиране програме који подстичу стартапе и иновативна растућа предузећа из ИКТ (али и осталих) сектора.

Треће питање, као и претходно питање, односило се на перцепцију или знање испитаника о политикама и мјерама локалне власти на раст и развој новоформираних и растућих предузећа из ИКТ сектора (и из свих осталих сектора).

Слика Б.3

У Републици Српској помоћ новим и растућим предузећима из ИКТ сектора (и из свих осталих сектора) има висок приоритет у обликовању мјера политике влада на локалном нивоу власти

Са трећом тврдњом да политике влада у Републици Српској помоћ новим и растућим предузећима из ИКТ сектора (и из свих осталих сектора) има висок приоритет у обликовању мјера политике влада на локалном нивоу власти, идентично као и у претходном питању, **нико није сагласан!** 9,1% испитаника је одговорило не знам, док **90,90% испитаника није сагласно са том тврдњом.**

Наиме, нису јасно дефинисани програми и политике на локалном и републичком нивоу који дају систематску предност новоформираним предузећима. У складу са дефинисаним стратегијама развоја предузетништва, неопходно је размислити о увођењу принципа „позитивне дискриминације“ у појединим случајевима. На примјер, у складу са Законом о друштвеном

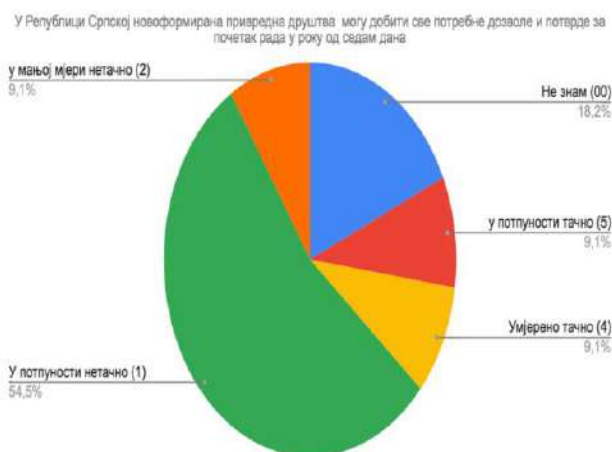

предузетништву Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ број 111/21, 2021), на локалном и ентитетском нивоу могуће је кроз политику јавних набавки усвојити политику према којој се уводи одређени обавезни проценат (нпр. 25%) набавке локалних и републичких институција од стране друштвених предузећа у којима су запослене слабије запошљиве или маргинализоване категорије становништва. Сличан принцип могао би се примијенити на домаће ИКТ фирме које су друштвено одговорне и које запошљавају одређени проценат тешко запошљивих категорија становништа (нпр. инвалидне особе, дјецу погинулих бораца Одбрамбено-отаџбинског рата, самохране родитеље), које стипендирају одређен проценат студената и који донирају редовно установама попут домова за незбринуту дјецу и хуманитарним организацијама.

Четврто и пето питање из другог сета питања односило се на процјену лакоће добијања потребних дозвола за почетак обављања пословних активности.

Слика Б. 4

У Републици Српској новоформирана привредна
друштва могу добити све потребне дозволе и потврде
за почетак рада у року од седам дана

Са четвртом тврдњом да у Републици Српској нова предузећа (привредна друштва) могу добити све потребне дозволе и потврде за почетак рада у року од седам дана, **сагласан је сваки пети испитаник или 18,2%** (0,91 оцјена), 18,2% испитаника није знало да одговори на питање, док скоро двије трећине испитаника или **63,6% није сагласно са том тврдњом.**

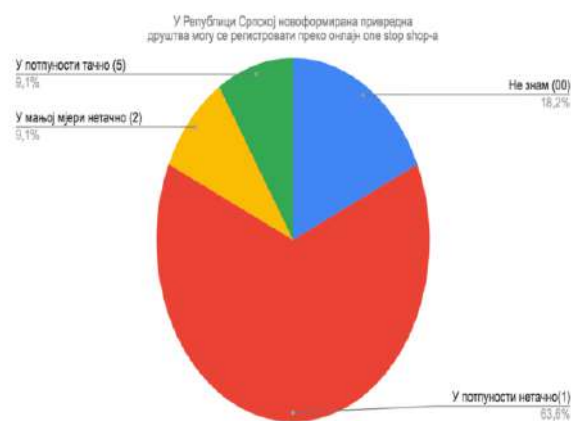
Постоји простор за унапређење и убразавање цијелог процеса регистрације и предузетника - физичких лица (регулисано је Законом о занатско-предузетничкој дјелатности и Законом о измјенама и допунама закона о занатско-предузетничкој дјелатности, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 117/11, 121/12, 67/13, 44/16 и 84/19) и правних лица (регулисано је Законом

о привредним друштвима „Службени гласник Републике Српске“, бр.: 127/08, 58/09, 100/11, 67/13 и 100/17 и Закон о измјенама закона о привредним друштвима „Службени гласник Републике Српске“, бр.: 82/19) кроз омогућавање потпуне дигитализације цијелог процеса регистрације бизниса.

Слика Б. 5

У Републици Српској новоформирана привредна
друштва могу се регистровати преко онлајн „one stop shop-a“

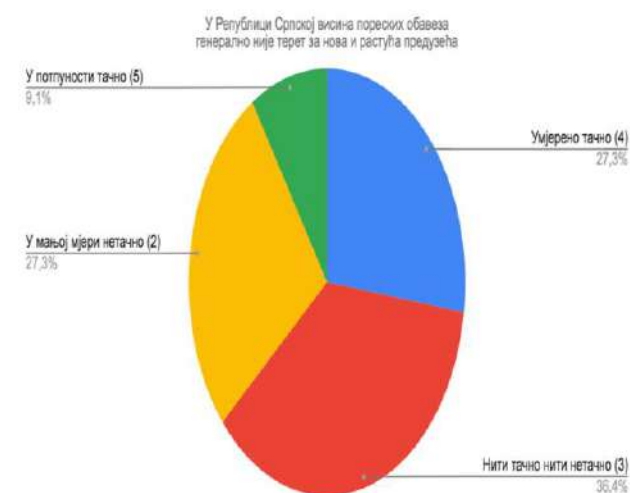

18,2% испитаника сматра (0,91 оцјена) да је могуће новоформирана привредна друштва регистровати преко онлајн one stop shop-a, 18,2% испитаника одговорило је ”не знам”, док је 63,6% испитаника изабрало одговор ”у потпуности нетачно”. И били су у праву, јер у АПИФ-у се региструју привредна друштва на тзв. једношалтерском систему, на једном мјесту, али не и на онлајн начин. Мишљења смо да би увођење једноставних процедура онлајн регистрације привредних друштава и добијања онлајн дозвола за рад, у знатној мјери олакшало процес регистрације привредних друштава и подстакло и стране инвеститоре да се одлуче да региструју своја привредна друштва у Републици Српској. Такође, корак

више био би, по узору на Естонију, омогућавање е-држављанства Републике Српске и привлачење дигиталних номада, чиме би се омогућило домаћим ИТ компанијама да ”угосте” дигиталне номаде и евентуално дођу до квалитетне радне снаге.

Слика Б. 6

У Републици Српској висина пореских обавеза
генерално није терет за нова и растућа предузећа

Са тврдњом да у Републици Српској висина пореских обавеза није терет за нова и растућа предузећа, **сагласно је 36,4% испитаника (1,82 оцјена)**, 36,4 % испитаника је заузело неутрални став, а 27,3% испитаника није сагласно са горе наведеном тврдњом. Иако у Републици Српској у чијој ингеренцији су директни порези и на нивоу БиХ у чијој су ингеренцији индиректни порези, поредећи са земљама окружења пореске стопе су међу најнижим, не постоје специјални порески празници за новоформирана предузећа, мали ПДВ обвезници порез плаћају према обрачунском, а не према готовинском методу, што је случај за све земље ЕУ које од 2013. године имају обавезу да омогуће малим пореским обвезницима плаћање ПДВ-а приликом наплате фактуре

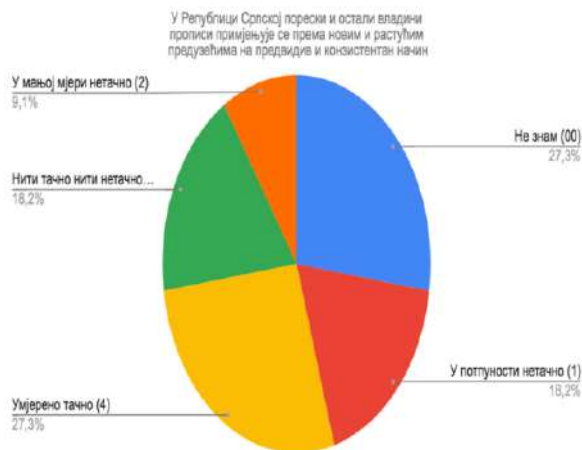
(готовински метод). Вођење подстицајне фискалне политике није могуће са примјеном јединствене пореске стопе. Помаци су видљиви у увођењу дигиталних сервиса Пореске управе Републике Српске и Управе за индиректно опорезивање, док локалне заједнице, могу да укину или умање локалне парафискалне намете и у потпуности дигитализују администрирање комуналних накнада и других парафискалних намета у ингеренцији локалне владе.

Седмо питање у оквиру другог сета питања односило се на виђење конзистентности и предвидивости пореских и осталих владиних прописа према новим и растућим предузећима.

Слика Б.7

У Републици Српској порески и остали владини прописи примјењује се према новим и растућим предузећима на предвидив и конзистентан начин

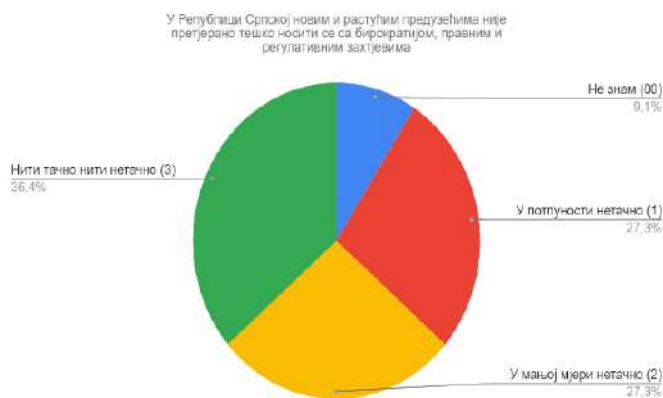

Са тврдњом да се у Републици Српској порески и остали владини прописи примјењује према новим и растућим предузећима, на предвидив и конзистентан начин, **сагласно је 27,3% испитаника (умјерено тачно)** (1,36 оцјена), 18,2 % испитаника је заузело неутрални став, 27,3% испитаника не зна одговор, док већина 27,7 % испитаника није сагласно са том тврдњом. Пореска управа Републике Српске и Управа за индиректно опорезивање треба да наставе процес тоталне дигитализације свих својих услуга, као и перманентне едукације актуелних и будућих пореских обвезника.

Осмо питање односило се о перцепцији испитаника о бирократији, правним и регулативним захтјевима.

Слика Б.8

Републици Српској новим и растућим предузећима није претјерано тешко носити се са бирократијом, правним и регулативним захтјевима

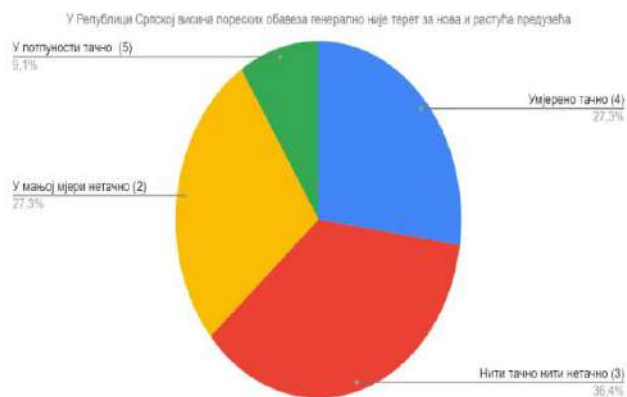
Са осмом тврдњом да у Републици Српској новим и растућим предузећима није претјерано тешко носити се са бирократијом, правним и регулативним захтјевима, **сагласно је 0% испитаника**, 9,1% испитаника изјаснило се да не зна одговор, 36,4% испитаника је заузело неутрални став, док већина испитаника или **54,6% испитаника није сагласно са том тврдњом**. Овакав готово став испитаника потвђује алармантност ситуације у којој је борба против непотребне бирократије и комплексних правних прописа приоритет у изградњи бољег и подстицајнијег предузетничког екосистема у

Републици Српској. Истичемо да би увођење еУправе смањило трошкове и државе и становништа (У Естонији је одлука о увођењу е-ID и дигиталног потписа донијела уштеде на нивоу од 2% БДП-а), корпицу би готово искоријенили, бар у сегменту фискалне политике.

Слика Б.9

У Републици Српској висина пореских обавеза генерално није терет за нова и растућа предузећа

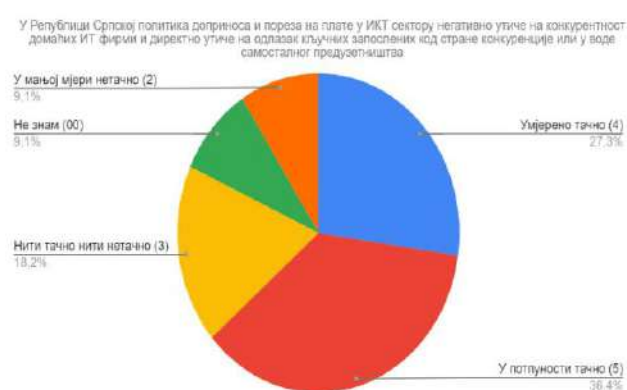

Са деветом тврдњом сагласно је **36,4% испитаника** (1,82 оцјена), 36,4% испитаника је заузело неутрални став, док 27,3% испитаника сматра у мањој мјери нетачном девету тврдњу. Дакле, сваки трећи испитаник сматра да висина пореских обавеза није терет за нова и растућа предузећа. Оваква размишљања воде нас ка закључку да се већина испитаника или није сагласна или је неутрална према овом ставу. Индиректни порези и порез на добитак међу најмањима су у Европи. С друге стране, не постоје порески одмори и снижене пореске стопе за иновативне стартапе и новоформирана предузећа,

што је дестимулативно за потенцијалне нове предузетнике.

Слика Б.10

У Републици Српској политика доприноса и пореза на плате у ИКТ сектору негативно утиче на конкурентност домаћих ИТ фирми и директно утиче на одлазак кључних запослених код стране конкуренције или у воде самосталног предузетништва

Велика већина испитаника, **63,7%** (3,18 оцјена) сагласна је са тврдњом да политика доприноса и пореза на плате у ИКТ сектору негативно утиче на конкурентност домаћих ИТ фирми и директно утиче на одлазак кључних запослених код стране конкуренције или у воде самосталног предузетништва. 9,1% испитаника сматра у мањој мјери нетачном горе наведену тврдњу, 9,1% испитаника није знало одговор, док је 18,2% испитаника заузело неутралан став према овој тврдњи. Политика пореза и доприноса на плате, без обзира на дизање прага неопорезивог личног

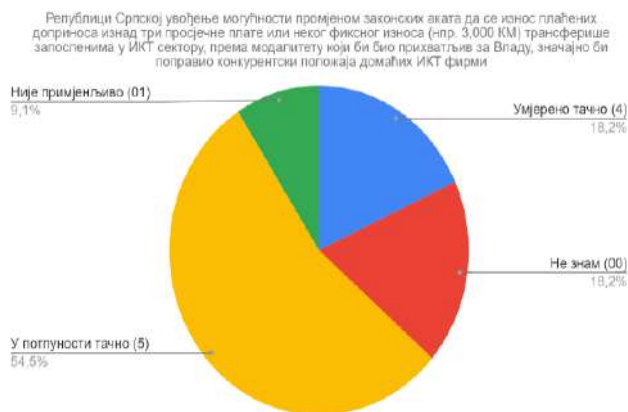
дохотка, у случајевима високих примања, што се дешава у ИКТ сектору, прилично је дестимулативна и води неке послодавце у домен сиве економије. Шта је излаз из ове ситуације? Једно од могућих рјешења можемо тражити у већинској сагласности испитаника на сљедеће питање.

Слика Б.11

У Републици Српској увођење могућности промјеном законских аката да се износ плаћених доприноса изнад три просјечне плате или неког фиксног износа (нпр. 3,000 КМ) трансферише запосленима у ИКТ сектору, према модалитету који би био прихватљив за Владу, значајно би поправио

конкурентски положаја домаћих ИКТ фирми

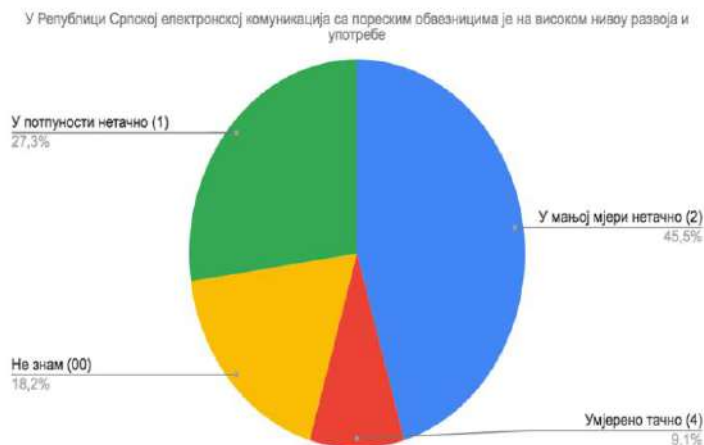

Већина испитаника сматра да би понуђени одговор био и могуће рјешење проблема неадекватне политике опорезивања високих плата у ИКТ сектору. Наиме, **72,7% испитаника сагласно је са овом тврдњом** (3,63 оцјена), 9,1% сматра да ово рјешење није примјенљиво, а 18,2% не зна какви би били ефекти ове одлуке. На основу ових резултата, можемо предложити иницијативу да се преко законом регулисаног прага за ПИО (испоставило се да се ради о четири просјечне плате), преко тог износа, ако послодавац жели да повећа лична примања, без уплате доприноса, са уплатом пореза, тај износ уплати директно запосленом. Такво

рјешење постоји у Србији (дефинисано је Законом о доприносима за обавезно социјално осигурање, “Члан 42, Највишу мјесечну основицу доприноса чини петоструки износ просечне мјесечне зараде у Републици исплаћене, односно остварене у периоду за претходних 12 мјесеци почев од месеца септембра у текућој години, за који период су објављени подаци републичког органа надлежног за послове статистике, ако овим законом није друкчије одређено. Износ највише месечне основице, из става 1. овог члана, сваке године објављује министар надлежан за послове финансија, а примењује се од првог дана наредног месеца по објављивању тог износа. Образложење: Када се тај износ уплати, иако би по процентима уплата за доприносе код неких плата био и већи износ уплате, он не мора да се уплаћује, или се на крају пореске године може тражити повраћај прекомјерне уплате.“ У Републици Српској, плаћање доприноса регулисано је Законом о пензијском и инвалидском осигурању Члан 47, (4) Годишњи лични коефицијент може износити највише четири. Наша иницијатива може да иде у смијеру да се уведе члан горе наведеног закона, који, попут члана 42. Закона из Србије, дефинише да уплате а изнад три годишње просјечне плате нису предмет плаћања доприноса, већ само пореза на лична примања. Вишак уплаћених средстава радницима изнад три просјечне плате, био би из Буџета уплаћене послодавцу на жиро рачун.

Слика Б.12

У Републици Српској електронска комуникација са пореским обвезницима је на високом нивоу развоја и употребе

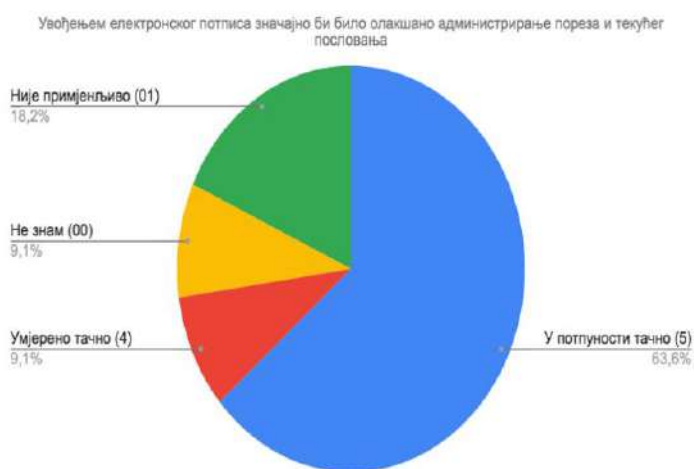
Са овом констатацијом сагласно је свега **9,1% испитаника** (0,46 оцјена), 18,2% испитаника не зна одговор на питање, што је прилично изненађујуће с обзиром да испитаници долазе из ИКТ сектора. С друге стране, **72,7% испитаника није сагласно са овом тврдњом**. Иако постоје побољшања у комуникацији између Пореске управе Републике Српске и пореских обвезника, непостојање електронског потписа у свакодневном пословању, повећава трошкове предузетника и привредних друштава, при чему су посебно погођена микро и мала предузећа.

И на посљедње питање из другог сета питања, на понуђени одговор да би се увођењем електронског потписа значајно олакшало администрирање пореза и текућег пословања, велика већина испитаника одговорила је потврдно.

Слика Б.13

Увођењем електронског потписа значајно би било олакшано администрирање пореза и текућег пословања

72,7% испитаника (3,63 оцјена) сагласно је са тврђом да би се увођењем електронског потписа значајно би било олакшано администрирање пореза и текућег пословања. 9,1% не зна одговор на ово питање, док 18,2% испитаника сматра непримјењивим ову мјеру. Можемо закључити да је препорука експерата из ИКТ сектора веома јасна. Наиме, без одлагања треба омогућити увођење у свакодневно пословање електронског потписа.

2.3. Тема Ц: Владини програми - Програми и институције предузетничке инфраструктуре у Републици Српској

Тема Владини програми - Програми и институције предузетничке инфраструктуре у Републици Српској састоји се од сета од шест (6) питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника о доступности, ефикасности и ефективности програма владе на локалном и ентитетском нивоу кроз дјеловање институција предузетничке инфраструктуре. Просјечан скор за област Владини програми добијен анализом позитивних одговора експерткиња и експерата, односно слагања са понуђеним одговорима је нула запета четрдесет четири (0,44 од максималних 5 или 8,8% од максималних 100% поена).

Експерти су изразили своје ставове и мишљење о раду постојећих институција локалне и републичке предузетничке инфраструктуре, као и о (не)постојању адекватних владиних програма подршке развоја предузетништва. Стиче се утисак да постојеће институције предузетничке инфраструктуре доприносе развоју предузетништва, али не у задовољавајућем обиму. Анализом недостајућих институција, а у интересу јачања ИКТ сектора, намеће се могућност, или чак потреба, да се у Републици Српској формира посебна институција или Агенција за дигиталну трансформацију и иновације Републике Српске, под окриљем Министарства за научнотехнолошки развој, високо образовање и информационо друштво. ICT Business Srpska ће до краја 2023. године направити студију изводљивости формирања иницијативе за покретање Дигитална Српска, водећег иницијатора дигиталне трансформације у Републици Српској. Мишљење експерата из ИКТ сектора показује неопходност да Влада Републике Српске предузме активнију улогу у креирању адекватних мјера, политика и програма

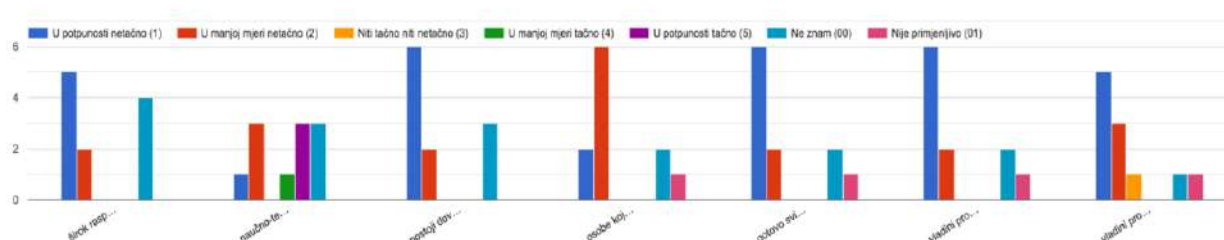

подршке стартапима из ИКТ сектора. Тренутно, ИКТ предузећа се углавном ослањају на властите ресурсе и подршку из европских фондова. Техничка подршка домаћим ИКТ предузећима из области менаџмента пројектних циклуса за ”повлачење” средстава из европских фондова била би свакако добродошла, уз финансијску и нефинансијску подршку из републичких извора средстава. Проактивне мјере владе, као што је политика субвенционисања и суфинансирања, предузетничких обука, менторских услуга, и других мјера подршке, требају имати јасно дизајниране механизме надгледања (мониторинга) и процјене (евалуације) ефеката тих политика, мјера и подршке, јасним дефинисањем објективно мјерљивих индикатора и очекиваних исхода и утицаја тих мјера. Другим ријечима, свака појединачна мјера владе треба бити осмишљена и њени ефекти требају бити мјерени водећи се принципима менаџмента пројектних циклуса.

Слика Ц

Тема Ц: Владини програми - Програми и институције
предузетничке инфраструктуре у Републици Српској

U Republici Srpskoj...

Билешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од шест питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника на дијапазон владиних програма и дјеловања постојећих институција предузетничке инфраструктуре у Републици Српској (аутор).

Прво питање у трећем сету питања односило се на перцепцију испитаника о распону владине помоћи за нова и растућа предузећа обраћањем само једној агенцији.

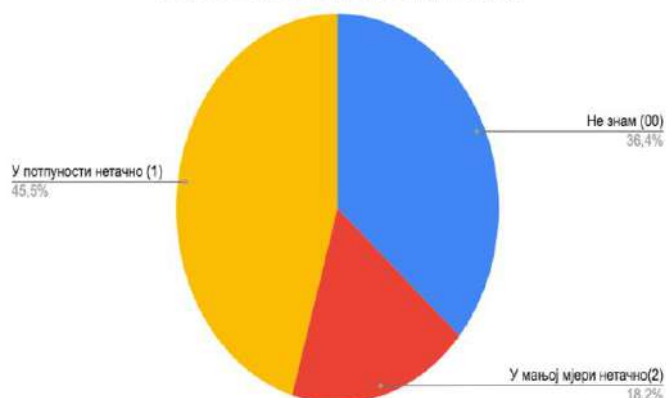
Слика Ц.1

У Републици Српској широк распон владине помоћи за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора, може бити добивен обраћањем само једној агенцији/институцији

Удружење послодаваца информационах и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

У Републици Српској широк распон владине помоћи за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора, може бити добивен обраћањем само једној агенцији/институцији

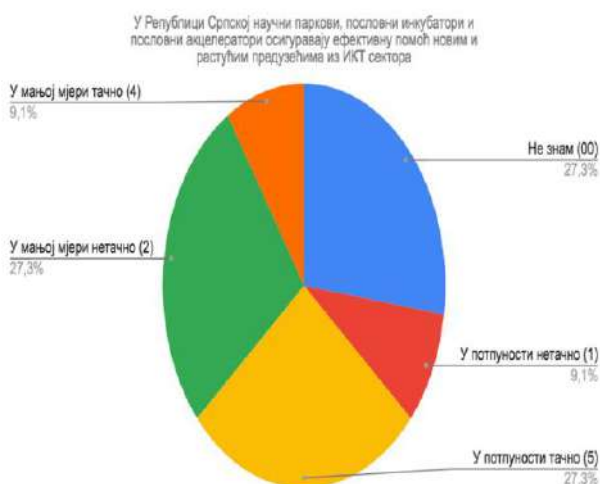

Са првом тврдњом да широк распон владине помоћи за нова и растућа предузећа, може бити добивен обраћањем само једној агенцији/институцији, **сагласно је само 17,2 % испитаника** (0,86 оцјена), неутрално је 2,9 % испитаника док 79,9 % испитаника није сагласно са том тврдњом. 36,4% испитаника не зна одговор на ово питање, док **63,6% испитаника није сагласно са овом тврдњом**. Ово питање, али и дистрибуција одговора наводи нас на размишљање да адресирамо најмање два важња питања. Прво питање односи се на адекватност рада Развојне агенције Републике Српске (бивше Републичке

агенције за развој малих и средњих предузећа, <http://www.rars-msp.org/>). Друго питање намеће могућност, или чак потребу да се у Републици Српској формира посебна институција или Агенција за дигиталну трансформацију и иновације Републике Српске, под окриљем Министарства за научнотехнолошки развој, високо образовање и информационо друштво. Друго питање односило се на перцепцију испитаника о могућностима научних паркова и пословних инкубатора (не постоје научни паркови на територији Републике Српске, прим. аут.).

Слика Ц.2

У Републици Српској научни паркови, пословни инкубатори и пословни акцелератори осигуравају ефективну помоћ новим и растућим предузећима из ИКТ сектора

Са другом тврдњом да научни паркови, пословни инкубатори и акцелератори осигуравају ефективну помоћ новим и растућим предузећима из ИКТ сектора, **сагласно је 36,4% испитаника** (1,82 оцјена), 27,3% испитаника не зна одговор, док 36,4 % испитаника није сагласно са том тврдњом. У Републици Српској активних је седам (7) пословна инкубатора (<https://www.rars-msp.org/poslovna-podrska/preduzetnicka-infrastruktura/inkubatori/>), док немамо научнотехнолошких паркова и пословних акцелератора.

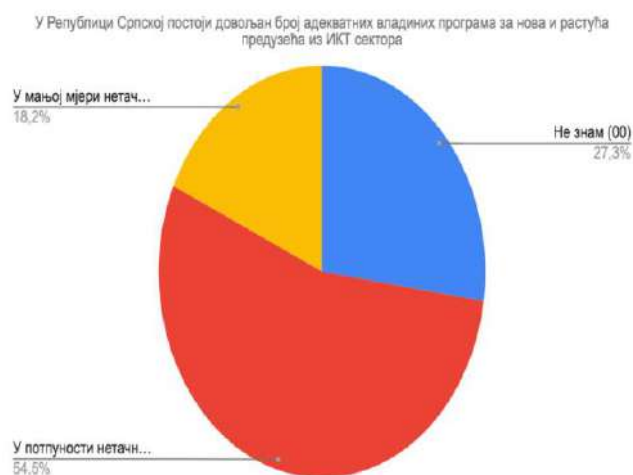
Треће питање из трећег сета питања односило се на перцепцију испитаника о адекватности владиних програма за подршку новим и растућим предузећима.

Слика Ц.3

У Републици Српској постоји довољан број адекватних владиних програма за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора

Удружење послодаваца информacionих и комуникационих
технолозија Републике Српске – ICT Business Srpska

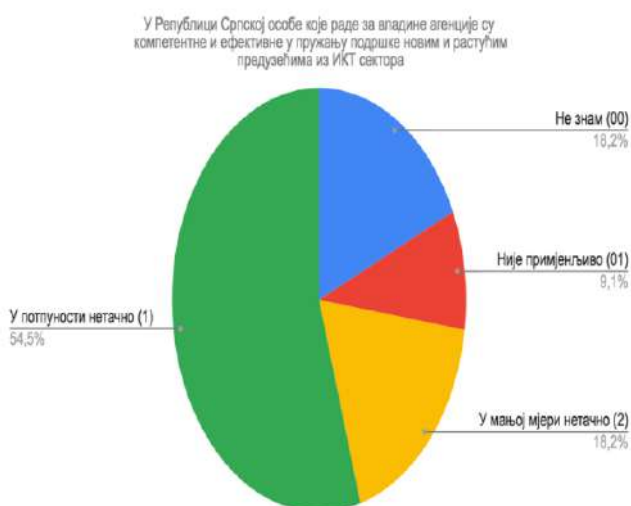

Скоро сваки трећи испитаник не зна одговор на треће питање, док **72,7% није сагласно са тврдњом** да у Републици Српској постоји довољан број адекватних владиних програма за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора. **Нико од испитаника није сагласан са овом тврдњом!** Мишљење експерата из ИКТ сектора показује неопходност да Влада Републике Српске предузме активнију улогу у креирању адекватних мјера, политика и програма подршке стартапима из ИКТ сектора. Тренутно, ИКТ предузећа се углавном ослањају на властите ресурсе и подршку из европских фондова. Техничка подршка домаћим ИКТ предузећима из области менаџмента пројектних циклуса за ”повлачење”

средстава из европских фондова била би свакако добродошла, уз финансијску и нефинансијску подршку из републичких извора средстава. Четврти сет питања односио се на перцепцију испитаника о компетентности и ефикасности особа које раде у владиним агенцијама које би требало да пружају подршку новим и растућим предузећима из ИКТ сектора, односно у институцијама предузетничке инфраструктуре.

Слика Ц.4

У Републици Српској особе које раде за владине агенције су компетентне и ефективне у пружању подршке новим и растућим предузећима из ИКТ сектора

Са четвртом тврдњом да су у Републици Српској особе које раде за владине агенције су компетентне и ефективне у пружању подршке новим и растућим предузећима **нико од испитаника није сагласан**, не зна као одговор изабрало је 18,2% испитаника, док 9,1% испитаника сматра да питање није адекватно. Иако је тешко уопштавати резултате код овакве врсте истраживања, јер је упитно да ли већина испитаника који су изразили своје негативне ставове су то учинили на основу личних искустава или на основу других фактора. У сваком случају, рад на обучавању и стручном усавршавању особља у републичким и локалним институцијама предузетничке инфраструктуре треба да се настави на систематичан и плански начин, а да се

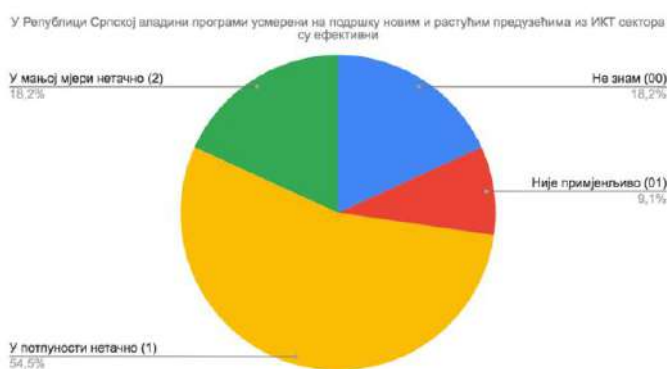
истовремено размотре и ефекти побољшања материјалног стања особља запослених у институцијама подршке развоја предузетништва.

Пето питање у оквиру трећег сета питања односило се на распон услуга које пружају институције предузетничке инфраструктуре за нова и растућа предузећа.

Слика Ц.5

У Републици Српској владини програми усмерени на подршку новим и растућим предузећима из ИКТ сектора су ефективни

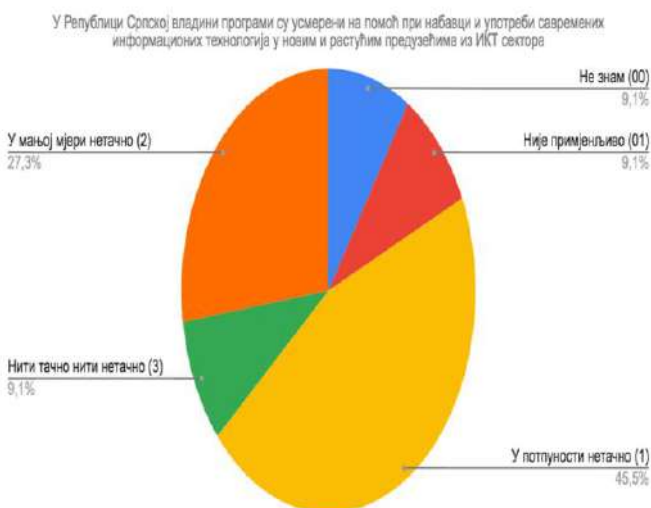

Са петом тврдњом да су у Републици Српској владини програми усмерени на подршку новим и растућим предузећима из ИКТ сектора су ефективни, "не знам" као одговор изабрало је 18,2% испитаника, 9,1% сматра да питање није примјенљиво, док двије трећине испитаника или **72,7% испитаника није сагласно са том тврдњом. Нико од испитаника није сагласан са овом тврдњом!**

Шесто питање односило се на перцепцију испитаника о ефективности постојећих владиних програма подршке развоја и раста нових и растућих предузећа.

Слика Ц.6

У Републици Српској владини програми су усмјерени на помоћ при набавци и употреби савремених информационах технологија у новим и растућим предузећима из ИКТ сектора

Са шестом тврдњом да у Републици Српској владини програми су усмјерени на помоћ при набавци и употреби савремених информационах технологија у новим и растућим предузећима из ИКТ сектора, велика већина испитаника или **72,8% испитаника није сагласна**. Одговор "не знам" изабрало је 9,1% испитаника, 9,1% испитаника сматра да питање није примјенљиво, док је 9,1% испитаника са неутралним ставом. **Нико од испитаника није сагласан са овом тврдњом!** Проактивне мјере владе, као што је политика субвенционисања и суфинансирања, предузетничких обука, менторских услуга, и других мјера подршке, требају имати јасно дизајниране механизме надгледања (мониторинга) и процјене (евалуације) ефеката тих политика,

мјера и подршке, јасним дефинисањем објективно мјерљивих индикатора и очекиваних исхода и утицаја тих мјера. Другим ријечима, свака појединачна мјера владе треба бити осмишљена и њени ефекти требају бити мјерени водећи се принципима менаџмента пројектних циклуса.

2.4. Тема Д: образовање и обука - Предузетничко и информатичко-програмерско формално и неформално образовање

Тема *Образовање и обука - Предузетничко и информатичко-програмерско формално и неформално образовање* састоји се од сета од 12 питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника о доступности, ефикасности и ефективности програма предузетничког и информатичко-програмерског образовања и предузетничке обуке у основном, средњем и високошколском образовању. Просјечан скор за област *Образовање и обука* добијен анализом позитивних одговора експерата, односно слагања са понуђеним одговорима је нула запета седамдесет и девет (**0,79 од максималних 5 или 15,8% од максималних 100% поена**).

У Републици Српској је усвојена Стратегија основног и средњошколског образовања за период 2022 – 2030. Реформа би требала да донесе новине као што су увођење Основа предузетништва у треће разреде средњих школа као обавезни предмет (осим Медицинске школе и Гимназије), обавезу увођења праксе и неке друге системске промјене парадигме са подучавања на систем учења и стављања ђака у центар образовања. Надамо се да ће те промјене имати ефекте. Међутим, за стварне реформе није довољно само усвојити програме и стратегије, већ је неопходно промијенити начин рад наставника и директора, промијенити начин оцјењивања са нормативног у сумативни начин оцјењивања, као и неопходно је радити на побољшању техничке опремљености школа и факултета. ИКТ компаније дају свој допринос кроз опремање кабинета школа, стипендирање ђака и организовање студентске праксе. Може се примијетити да је горе наведена подршка евидентнија у високошколским установама, тачније кроз подршку Електротехничком факултету. Међутим, првенствено институције Републике Српске, па и друштвено одговорне ИКТ и друге компаније, требају подржати и техничко опремање основних и средњих школа. Предузетничку едукацију неопходно је увести ”од малих ногу”, од основних школа, као и основе програмирања и информатику, по могућности већ од петог разреда основне школе. Влада Републике Српске усвојила је 29.08.2019. године *Акциони план спровођења реформских процеса у области предшколског, основног и средњег васпитања и образовања у Републици Српској*⁹. Из акционог плана издвојили смо сљедеће мјере и активности:

Основне школе

2.5. Подстицање развијања компетенција важних за живот у 21. вијеку

2.4.3. У програм Основи информатике укључити исходе који се односе на основе програмирања и преименовати предмет у *Основи информатике и програмирања* (стр. 9)

Средње школе

2.8. Усклађивање НПП-а у средњем образовању и васпитању са захтјевима времена у којем живимо

2.8.1. У средње стручне школе, као обавезан стручни предмет, увести предмет који ће омогућити учење о предузетништву и стицање предузетничких вјештина (стр. 10)

Поздрављамо ове усвојене мјере и позивамо Владу Републике Српске да имплементира горе наведене мјере у што је могуће краћем року, јер се ради о дугорочним мјерама и програмима, чији ће реформски ефекти бити видљиви тек за неколико година, можда чак и за деценију.

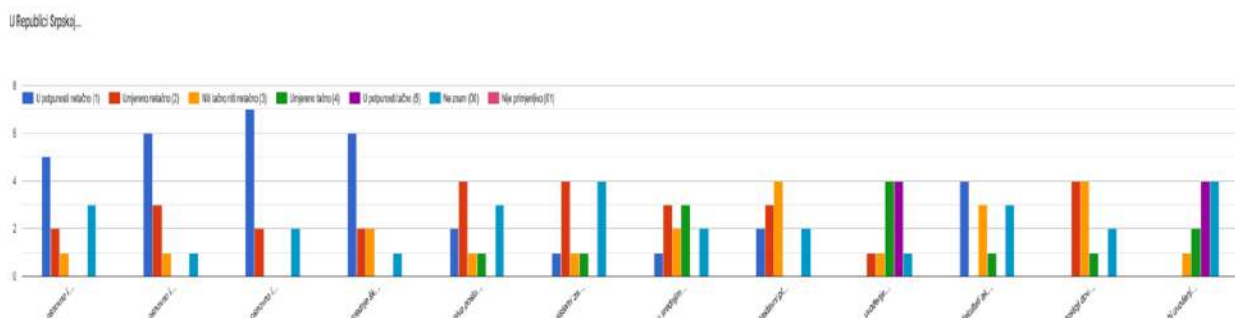
⁹ Документ је доступан на <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/PAO/Documents/%d0%90%d0%ba%d1%86%d0%b8%d0%be%d0%bd%d0%b8%20%d0%bf%d0%bb%d0%b0%bd%20%d1%81%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b2%d0%be%d1%92%d0%b5%d1%9aa%20%d1%80%d0%b5%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d1%81%d0%ba%d0%b8%d1%85%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81%d0%b0%20%d1%83%20%d0%be%d0%b1%d0%bb%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b8%20%d0%be%d0%b1%d1%80%d0%b0%d0%b7%d0%be%d0%b2%d0%b0%d1%9a%d0%b0%20%d1%83%20%d0%a0%d0%b5%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d1%86%d0%b8%20%d0%a1%d1%80%d0%bf%d1%81%d0%ba%d0%be%d1%98.pdf>

Самозапошљавање као каријерна опција се не промовишу у образовном систему. Увођење предузетничке едукације, ученичких фирми и ђачке праксе требало би да у дужем року промијени перцепцију младих о принципима тржишне економије. Увођење „Седмице предузетништва“ у основним и средњим школама као традиционалне манифестације која би била обиљежена такмичењима ђака и студената у развијању пословних идеја које би биле усмјерене на рјешавање проблема на локалном и глобалном нивоу, гостујућим мотивационим предавањима локалних успјешних предузетница и предузетника, посјетама ђака приватним предузећима, и томе слично, допринијело би промјени перцепције ђака о самозапошљавању и предузетништву као каријерној опцији¹⁰. Неопходно је повећати број и предмета и наставних планова који се баве програмирањем и информатиком, како би се и одговорило захтјевима са тржишта рада. Међутим, то неће бити довољан предуслов за јачање базе будућих инжењера, програмера и предузетника. Неопходно је у основним и средњим школама имати квалитетне предаваче и на високошколским установама имати и предаваче и студенте са практичним знањима, вјештинама и компетенцијама. С тога, Удружење послодаваца намјерава да буде активан партнер у креирању нових модерних наставних и студијских програма на свим нивоима образовања и свим циклусима студија. Експерти из ИКТ сектора сматрају да наставни планови и програми у средњим школама и на високошколским установама нису прилагођени потребама тржишта рада и потребама предузећа из ИКТ сектора. Унија послодаваца Републике Српске и Удружење послодаваца ИКТ сектора – ICTBS инсистирају да представници Удружења активно учествују у иновирању и дизајнирању наставних програма и планова и студијских програма на свим нивоима формалног образовног система. Више од двије трећине испитаника или 72,8% (3,64 оцјена) подржава идеју увођења менторисања надарених ученика у средњим школама из области ИКТ-а и предузетништва, што може да буде и једна од препорука овог истраживања експерата. Влада Републике Српске усвојила је 29.08.2019. године *Акциони план спровођења реформских процеса у области предшколског, основног и средњег васпитања и образовања у Републици Српској*, и обавезала се да ће до 2025. године бити уведен предмет *Основи програмирања и информатике* од петог разреда основне школе. Експерти из ИКТ сектора углавном подржавају горе наведену иницијативу, што ће бити и предмет заговарања у разговорима са представницима институција да се тај процес убрза.

Слика Д

Тема Д: *Образовање и обука - Предузетничко и информатичко-програмерско формално и неформално образовање*

Билешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од 12 питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника о доступности, ефикасности и ефективности програма предузетничког и информатичко-

¹⁰ О улози предузетничког образовања у развоју предузетничке културе, као и о ефектима предузетничког образовања у основним и средњим школама, можете прочитати у Петковић, С. (2021). *Предузетништво и иновације у дигиталној ери*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет и Удружење економиста Републике Српске, SWOT. ISBN 978-99938-46-93-2. <http://www.cpme.ef.unibl.org/wpcontent/uploads/2021/02/Preduzetnistvo-i-inovacije-u-digitalnoj-eri1.pdf> (стр. 375 – 390).

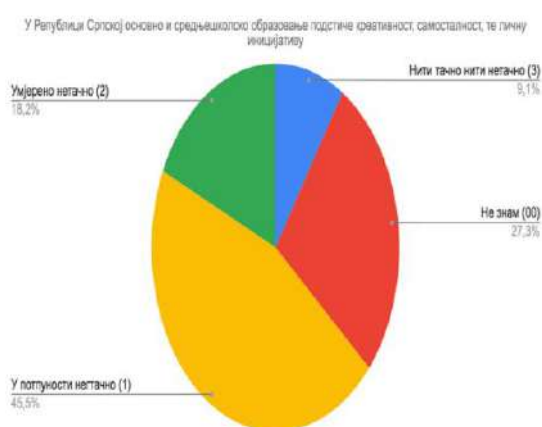
Удружење послодаваца информационах и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

програмерског образовања и предузетничке обуке у основном, средњем и високошколском образовању у Републици Српској (аутор).

Прво питање из четвртог сета питања односило се на перцепцију испитаника томе да ли основно и средњошколско образовање подстиче креативност, самосталност и иницијативност дјеце и младих.

Слика Д.1

У Републици Српској основно и средњошколско образовање подстиче креативност, самосталност, те личну иницијативу

Са првом тврдњом да у Републици Српској основно и средњошколско образовање подстиче креативност, самосталност, те личну иницијативу **нико од испитаника није сагласан!** Нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, одговор не знам изабрала је готово трећина испитаника или 27,3% док скоро двије трећине испитаника или 63,7% сматра ову тврдњу нетачном. У Републици Српској је усвојена Стратегија основног и средњошколског образовања за период 2022 – 2030.

Реформа би требала да донесе новине као што су увођење Основа предузетништва у треће разреду средњих школа као обавезни предмет (осим Медицинске школе и Гимназије),

обавезу увођења праксе и неке друге системске промјене парадигме са подучавања на систем учења и стављања ђака у центар образовања. Надамо се да ће те промјене имати ефекте. Међутим, за стварне реформе није довољно само усвојити програме и стратегије, већ је неопходно промијенити начин рад наставника и директора, промијенити начин оцјењивања са нормативног у сумативни начин оцјењивања, као и неопходно је радити на побољшању техничке опремљености школа и факултета. ИКТ компаније дају свој допринос кроз опремање кабинета школа, стипендирање ђака и организовање студентске праксе. Може се примијетити да је горе наведена подршка евидентнија у високошколским установама, тачније кроз подршку Електротехничком факултету. Међутим, првенствено институције Републике Српске, па и друштвено одговорне ИКТ и друге компаније, требају подржати и техничко опремање основних и средњих школа.

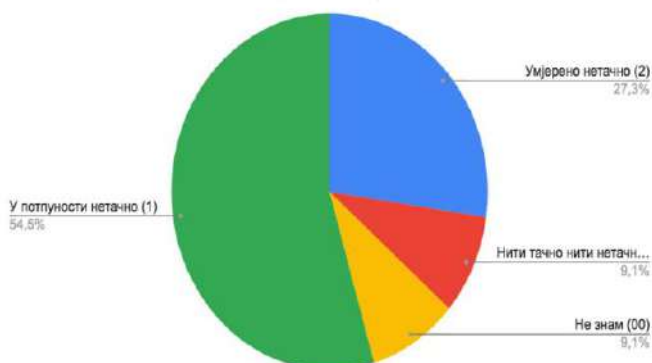
Друго питање из четврте тематске области односило се на перцепцију испитаника томе да ли основно и средњошколско образовање осигурава адекватна сазнања о принципима тржишне економије.

Слика Д.2

У Републици Српској основно и средњошколско образовање осигурава адекватна сазнања о принципима тржишне економије

У Републици Српској основно и средњошколско образовање осигурава адекватна сазнања о принципима тржишне економије

Са другом тврдњом да у Републици Српској основно и средњошколско образовање осигурава адекватна сазнања о принципима тржишне економије **нико од испитаника није сагласан!** Нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, одговор не знам изабрало је је 9,1% испитаника, док велика већина испитаника или 81,8% сматра ову тврдњу нетачном. Предузетничку едукацију неопходно је увести ”од малих ногу”, од основних школа, као и основе програмирања и информатику, по могућности већ од петог разреда основне школе. Влада Републике

Српске усвојила је 29.08.2019. године *Акциони план спровођења реформских процеса у области предшколског, основног и средњег васпитања и образовања у Републици Српској*. Из акционог плана издвојили смо сљедеће мјере и активности:

Основне школе

2.5. Подстицање развијања компетенција важних за живот у 21. вијеку

2.4.3. У програм Основи информатике укључити исходе који се односе на основе програмирања и преименовати предмет у *Основи информатике и програмирања* (стр. 9)

Средње школе

2.8. Усклађивање НПП-а у средњем образовању и васпитању са захтјевима времена у којем живимо

2.8.1. У средње стручне школе, као обавезан стручни предмет, увести предмет који ће омогућити учење о предузетништву и стицање предузетничких вјештина (стр. 10)

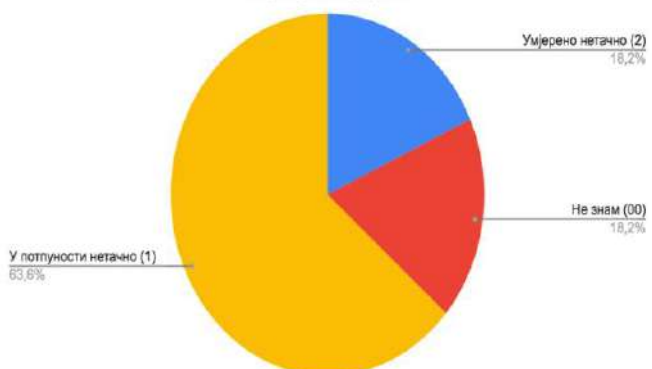
Поздрављамо ове усвојене мјере и позивамо Владу Републике Српске да имплементира горе наведене мјере у што је могуће краћем року, јер се ради о дугорочним мјерама и програмима, чији ће реформски ефекти бити видљиви тек за неколико година, можда чак и за деценију.

Треће питање односило се на перцепцију експерата испитаника о предузетничкој едукацији у основним и средњим школама.

Слика Д.3

У Републици Српској основно и средњошколско образовање посвећује адекватну пажњу предузетништву и отварању нових предузећа

У Републици Српској основно и средњошколско образовање посвећује адекватну пажњу предузетништву и отварању нових предузећа

Са трећом тврдњом да у Републици Српској основно и средњошколско образовање посвећује адекватну пажњу предузетништву и отварању нових предузећа **нико од испитаника није сагласан!** Одговор не знам изабрало је је 18,2% испитаника, док велика већина испитаника или 81,8% сматра ову тврдњу нетачном.

Самозапошљавање као каријерна опција се не промовишу у образовном систему. Увођење предузетничке едукације, ученичких фирми и ђачке праксе требало би да у дужем року промијени перцепцију младих о принципима тржишне економије. Увођење „Седмице предузетништва“ у

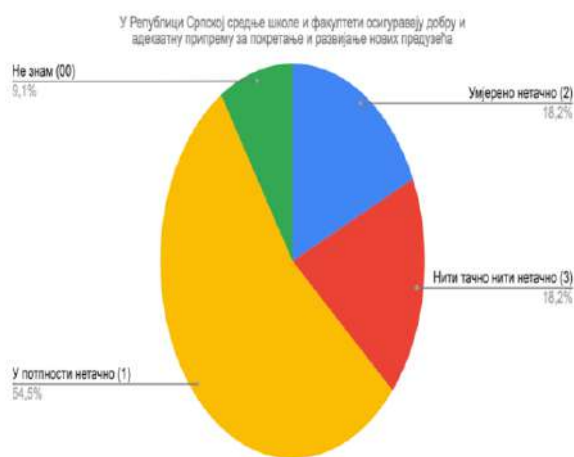

Удружење послодаваца информационих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

основним и средњим школама као традиционалне манифестације која би била обиљежена такмичењима ђака и студената у развијању пословних идеја које би биле усмјерене на рјешавање проблема на локалном и глобалном нивоу, гостујућим мотивационим предавањима локалних успјешних предузетница и предузетника, посјетама ђака приватним предузећима, и томе слично, допринијело би промјени перцепције ђака о samozapošljavanju и предузетништву као каријерној опцији.

Слика Д.4

У Републици Српској средње школе и факултети осигуравају добру и адекватну припрему за покретање и развијање нових предузећа

Са четвртом тврдњом да у Републици Српској средње школе и факултети осигуравају добру и адекватну припрему за покретање и развијање нових предузећа **нико од испитаника није сагласан!** нити тачно нити нетачно одговорило је 18,2% испитаника, не знам је одговорило 9,1% испитаника, док више од двије трећине испитаника или **74,7% није сагласно са овом тврдњом.**

Одговори на ову тврдњу и нису изненађујући, с обзиром на број и структуру високошколских установа у Републици Српској. С обзиром да се питање односило и на високошколске установе у Републици Српској и БиХ, перцепција експерткиња и експерата о „непредузетничком“ карактеру наших високошколских

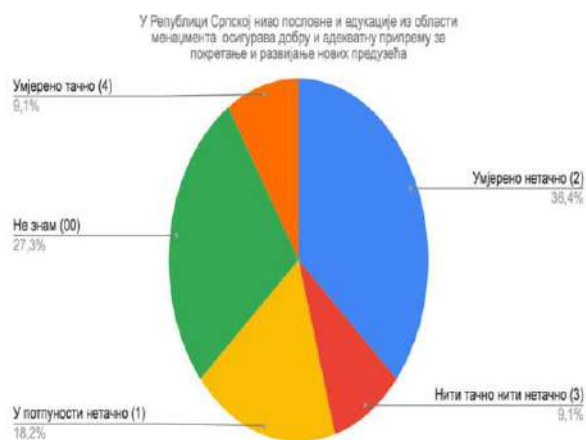
установа показује у којем смијеру наши универзитети треба да се реформишу: у смијеру успостављања предузетничких екосистема унутар кампуса универзитета, о чему постоје бројни докази са успјешних универзитета у свијету.

„Најбоље рангирани свјетски универзитети, као што су Станфорд, Харвард, МИТ, Оксфорд (Oxford), Универзитет у Чикагу (University of Chicago) имају успостављен предузетнички екосистем и велики број студената, захваљујући својим професорима и успостављеним центрима подршке развоју предузетништва у кампусима универзитета, који покрећу властите бизнисе“ (Petković, 2021, стр. 398).

Пето питање из четвртог сета питања односило се на перцепцију експерата о улози пословне едукације и едукације из области менаџмента за покретање и развој бизниса.

Слика Д.5

У Републици Српској ниво пословне едукације и едукације из области менаџмента осигурава добру и адекватну припрему за покретање и развијање нових предузећа

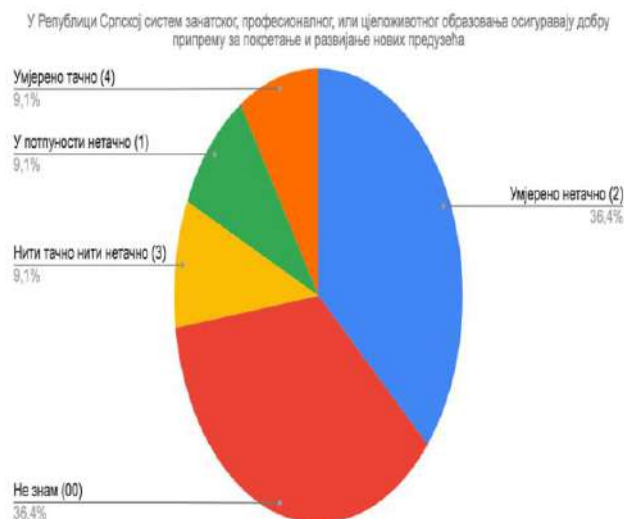
Са петом тврдњом да у Републици Српској средње школе и факултети осигуравају добру и адекватну припрему за покретање и развијање нових предузећа **сагласно је свега 9,1% испитаника** (0,45 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, 27,3% одговорило је "не знам", док 18,2% није сагласно са овом тврдњом.

Развојне агенције, универзитете и невладине организације треба подстицати, да за своје студенте и потенцијалне предузетнике свих животних доби организују радионице и предавања из области пословне едукације, предузетништва и иновативности, као и тематске мотивационе конференције које подстичу предузетништво.

Шесто питање у склопу четвртог сета питања, односило се на перцепцију испитаника о квалитету занатског, професионалног и цјеложивотног образовања и повезаности горе наведеног образовања са предузетничким намјерама.

Слика Д.6

У Републици Српској, системи занатског, професионалног, или цјеложивотног образовања осигуравају добру припрему за покретање и развијање нових предузећа

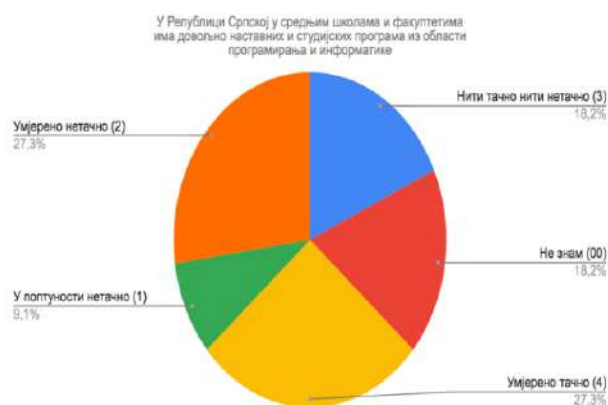
Са шестом тврдњом да у Републици Српској, системи занатског, професионалног, или цјеложивотног образовања осигуравају добру припрему за покретање и развијање нових предузећа **сагласно је свега 9,1% испитаника** (0,45 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, 36,4% испитаника не зна одговор на шесто питање, док 45,5% испитаника није сагласно са овом тврдњом. И ови одговори потврђују оправданост наставка рада увођењу квалитетних програма формалне и неформалне едукације занатлија и предузетника и потенцијалних предузетника.

Удружење послодаваца информационах и комуникационих
технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

Слика Д.7

У Републици Српској у средњим школама и факултетима
има довољно наставних и студијских програма из области
програмирања и информатике

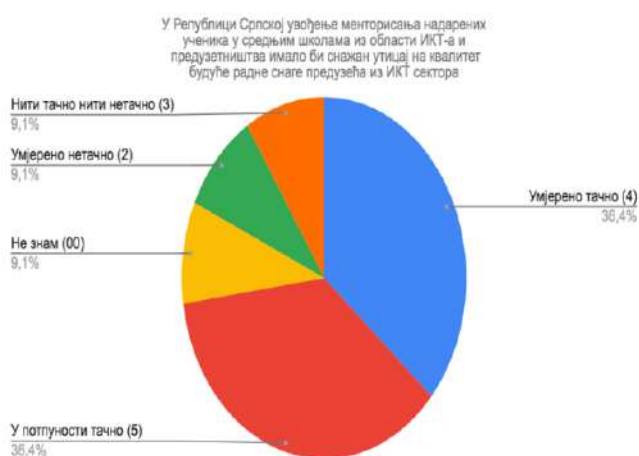
Умјерено тачно је одговор 27,3% испитаника (1,36 оцјена), неутралан одговор је дало 18,2% испитаника, 18,2% испитаника изјаснило се да не зна одговор, док више од пола, односно 54,6% испитаника сматра да у Републици Српској у средњим школама и факултетима нема довољно наставних и студијских програма из области програмирања и информатике. Неопходно је повећати број и предмета и наставних планова који се баве програмирањем и информатиком, како би се и одговорило захтјевима са тржишта рада. Међутим, то неће бити довољан предуслов за јачање базе будућих инжењера, програмера и предузетника.

Неопходно је у основним и средњим школама имати квалитетне предаваче и на високошколским установама имати и предаваче и студенте са практичним знањима, вјештинама и компетенцијама. С тога, Удружење послодаваца намјерава да буде активан партнер у креирању нових модерних наставних и студијских програма на свим нивоима образовања и свим циклусима студија.

Осмо питање односило се на адекватност наставних планова и програма у средњим школама и факултетима и прилагођеност потребама тржишта рада и потребама предузећа из ИКТ сектора.

Слика Д.8

У Републици Српској наставни планови и програми у
средњим школама и факултетима прилагођени су потребама
тржишта рада и потребама предузећа из ИКТ сектора

Нико од испитаника није сагласан са тврдњом да су наставни планови и програми у средњим школама и факултетима прилагођени потребама тржишта рада и потребама предузећа из ИКТ сектора. Неутралан став заузела је трећина испитаника или 36,4%, 18,2% испитаника није знало одговор, а више од половине испитаника, односно 55,5% сматра нетачном горе наведену тврдњу. Експерти из ИКТ сектора сматрају да наставни планови и програми у средњим школама и на високошколским установама нису прилагођени потребама тржишта рада и потребама предузећа из ИКТ сектора. Унија послодаваца Републике

Српске и Удружење послодаваца ИКТ сектора – ICT BS инсистирају да представници Удружења активно учествују у иновирању и дизајнирању наставних програма и планова и студијских програма на свим нивоима формалног образовног система.

Девето питање из четвртог сета питања односило се на истраживање могућности увођења менторисања надарених ученика у средњим школама из области ИКТ-а и предузетништва.

Слика Д. 9

У Републици Српској увођење менторисања надарених ученика у средњим школама из области ИКТ-а и предузетништва имало би снажан утицај на квалитет будуће радне снаге предузећа из ИКТ сектора

9,1% испитаника не зна какав би био исход увођења менторисања надарених ученика у средњим школама из области ИКТ-а и предузетништва, 9,1% није сагласно са горе наведеном тврдњом, док је 9,1% испитаника заузело неутралан став. Више од двије трећине испитаника или **72,8%** (3,64 оцјена) **подржава идеју увођења менторисања надарених ученика у средњим школама из области ИКТ-а и предузетништва, што може да буде и једна од препорука овог истраживања експерата.**

Десето питање из четвртог сета питања односило се на анализу укључености ИКТ компанија у процесу дизајнирања наставних планова и програма на високошколским установама.

Слика Д. 10

У Републици Српској факултети активно укључују предузећа из ИКТ сектора у развијању нових наставних планова и програма

27,3% испитаника не зна одговор на десето питање, што имплицира да нису били укључени нити знају неку од компанија која је била укључена у процес дизајнирања курикулума на високошколским установама. Неутралан став по овом питању заузело је 27,3% испитаника, **9,1% сматра умјерено тачном ову изјаву** (оцјена 0,45) док нешто више од трећине или 36,4% испитаника сматра да факултети не укључују ИКТ фирме у процес креирања нових или иновирања постојећих наставних планова и програма. Приликом израде лиценцираног студијског програма првог циклуса студија Пословна информатика, на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци¹¹, активно су учествовали и представници ИКТ компанија, и директно су утицали на исходе учења и структуру курикулума. Модел сарадње компанија

¹¹ <https://www.ef.unibl.org/dokumenti/152EKF-Nastavni-plan-I-ciklusa-studija-2018.pdf>.

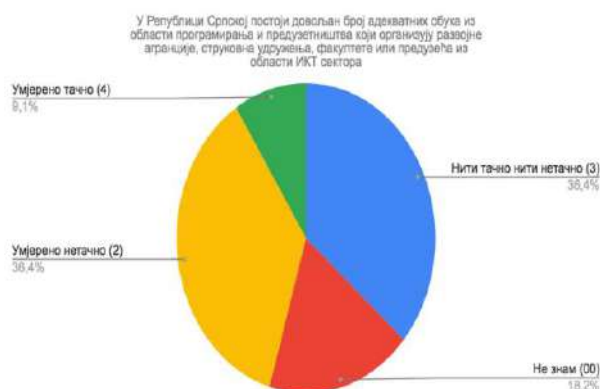

Удружење послодаваца информатичких и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

са академском заједницом у процесу дизајнирања курикулума требао би бити примјењиван и у осталим средњошколским и високошколским установама, поготово на техничким факултетима. Наредно питање односило се на мишљење експерата о расположивости адекватних обука обука из области програмирања и предузетништва.

Слика Д. 11

У Републици Српској постоји довољан број адекватних обука из области програмирања и предузетништва који организују развојне агенције, струковна удружења, факултете или предузећа из области ИКТ сектора

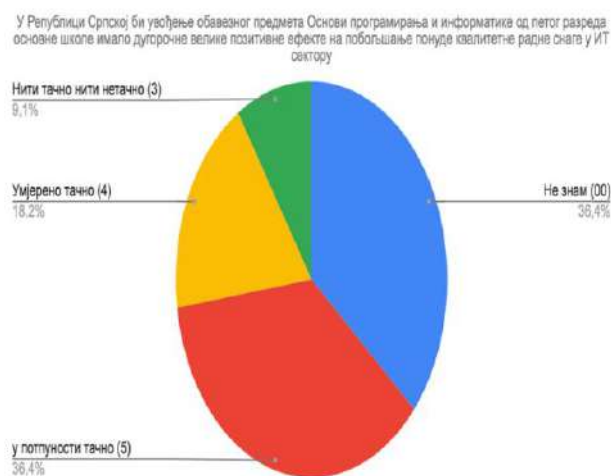

Свега 9,1% испитаника сматра да постоји довољан број адекватних обука из области програмирања и предузетништва (оцјена 0,45) који организују развојне агенције, струковна удружења, факултети или предузећа из области ИКТ сектора. 18,2% испитаника се изјаснило да не зна одговор на ову констатацију, 36,4% испитаника је неутралног става, док 36,4% испитаника сматра ову тврдњу умјерено нетачном. Дакле, иако обуке не могу да замијене формално образовање, обуке и краћи, специјалистички студији могу да убрзају вријеме ”производње” одређених недостајућих људских ресурса и свакако треба

повећати и обим и структуру програма обука и тренинга.

Слика Д. 12

У Републици Српској би увођење обавезног предмета Основи програмирања и информатике од петог разреда основне школе имало дугорочне велике позитивне ефекте на побољшање понуде квалитетне радне снаге у ИКТ сектору

Питање Д. 12 је фактички питање референдумског типа. Наиме, 9,1% је неутралног става, 36,4% испитаника не зна да ли би увођење обавезног предмета *Основи програмирања и информатике* од петог разреда основне школе имало дугорочне велике позитивне ефекте на побољшање понуде квалитетне радне снаге у ИТ сектору, док 54,6% (2,73 оцјена) подржава горе наведену иницијативу и има позитиван став о томе. Влада Републике Српске усвојила је 29.08.2019. године *Акциони план спровођења реформских процеса у области предшколског, основног и средњег васпитања и образовања у Републици Српској*, и обавезала се да ће до 2025. године бити уведен предмет *Основи програмирања и информатике од петог разреда основне школе*.

Експерти из ИКТ сектора углавном подржавају горе наведену иницијативу, што ће бити и предмет заговарања у разговорима са представницима институција да се тај процес убрза.

2.5. Тема Е: Трансфер истраживања и развоја - Сарадња реалног и акладемског сектора

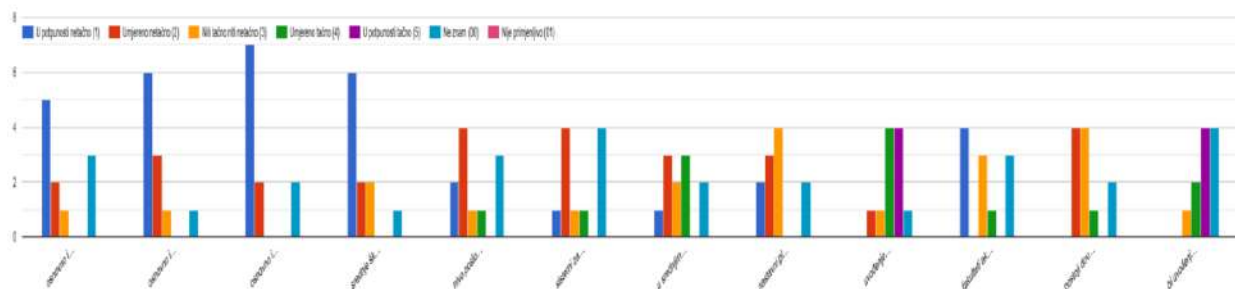
Тема Е: *Трансфер истраживања и развоја - Сарадња реалног и акладемског сектора* састоји се од сета од шест (6) питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника о иновативности, трансферу знања и подршци владе трансферу знања у реални сектор. Просјечан скор за област *Трансфер истраживања и развоја* добијен анализом позитивних одговора експерата, односно слагања са понуђеним одговорима је један запета двадесет осам (**1,28 од максималних 5 или 25,6% од максималних 100% поена**).

Можемо закључити, на основу одговора експерата из ИКТ сектора, да сарадња између академске заједнице и реалног сектора, готово да и не постоји. С тим у вези, неопходно је покренути трипартитни дијалог (тзв. Triple Helix модел) између владиног, реалног и академског сектора, али и дијалог са непрофитним (невладиним) сектором (Quadruple Helix модел), с циљем успостављања међусекторске сарадње, која би требала да исходује прелијевањем знања између сектора (knowledge spillover), повећању иновативности, продуктивности и профитабилности компанија. Набавка нове технологије је предмет пореских олакшица, односно субвенционисања од стране Владе Републике Српске. Међутим, ИКТ сектор готово да није заступљен у програмима субвенционисања набавке нове опреме, у којима којима доминира пољопривреда.¹² Проглашавање ИКТ сектора стратешким сектором, први је корак ка активнијој подршци државе сектору, што подразумејива и политику субвенционисања набавке сервера, компјутера и друге неопходне технологије за потребе ИКТ сектора.

Слика Е

Тема Е: *Трансфер истраживања и развоја*

U Republici Srpskoj

Биљешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од шест питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника о иновативности, трансферу знања и подршци владе трансферу знања у реални сектор у Републици Српској (аутор).

Прво питање из петог сета питања односило се на перцепцију испитаника о трансферу нових знања, технологија и научних достигнућа из универзитетских и истраживачких центара у нова и растућа предузећа.

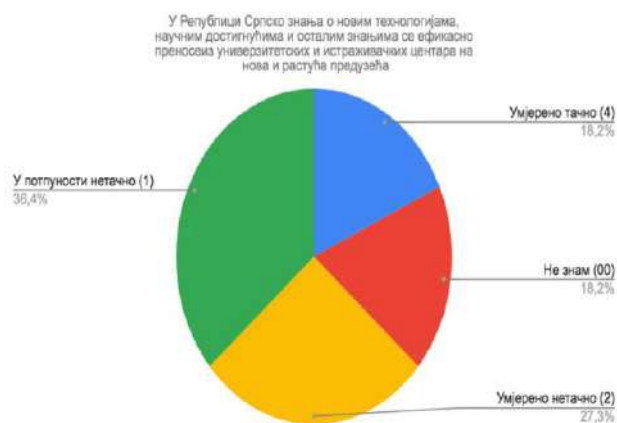
¹² Погледати доступне програме подстицаја на https://www.banjaluka.rs.ba/wp-content/uploads/2018/06/INVESTIONI-PODSTICAJI-U-REPUBLICI-SRPSKOJ_final-1.pdf.

Удружење послодаваца информacionих и комуникационих
технолозија Републике Српске – ICT Business Srpska

Слика Е.1

У Републици Српско знања о новим технологијама,
научним достигнућима и осталим знањима се ефикасно
преносе из универзитетских и истраживачких центара на
нова и растућа предузећа

Са првом тврдњом да у Републици Српској знања о
новим технологијама, научним достигнућима и
осталим знањима се ефикасно преносе из
универзитетских и

истраживачких центара на нова и растућа предузећа
сагласна је петина или **18,2%** испитаника (0,91
оцјена), не знам је одговорило 18,2% испитаника док
63,7% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

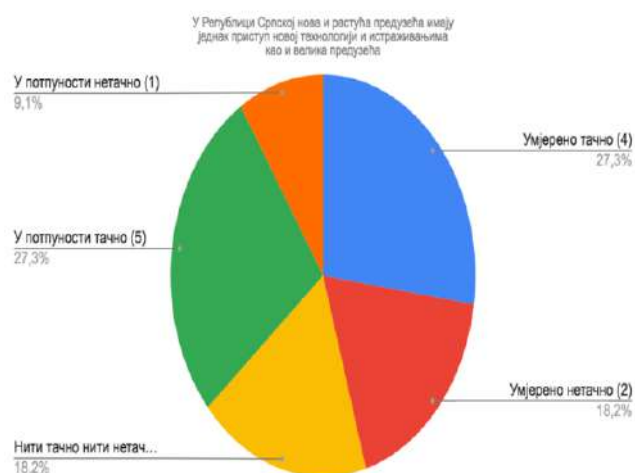
Можемо закључити, на основу одговора експерата из
ИКТ сектора, да сарадња између академске заједнице
и реалног сектора, готово да и не постоји. С тим у
вези, неопходно је покренути трипартитни дијалог
(тзв. Triple Helix модел) између владиног, реалног и

академског сектора, али и дијалог са непрофитним (невладиним) сектором (Quadruple Helix модел), с
циљем успостављања међусекторске сарадње, која би требала да исходује прелијевању знања између
сектора (knowledge spillover), повећању иновативности, продуктивности и профитабилности
компанија.

Друго питање из петог сета питања односило се на став испитаника о приступу новим технологијама
новим и растућим предузећима, као и великим предузећима.

Слика Е.2

У Републици Српској нова и растућа предузећа имају
једнак приступ новој технологији и истраживањима
као и велика предузећа

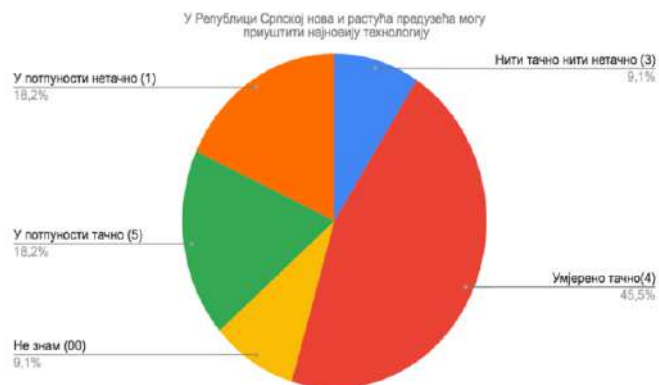
Са другом тврдњом да у Републици Српској нова и
растућа предузећа имају једнак приступ новој
технолозији и истраживањима као и велика
предузећа сагласна је већина или **54,6 %**
испитаника (2,73 оцјена), нити тачно нити нетачно
одговорило је 18,2% испитаника, док 27,3 %
испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Треће питање из петог сета питања односило се на ставове испитаника да ли нова и растућа предузећа
могу себи да приуште набавку нове технологије.

Слика Е.3

У Републици Српској нова и растућа предузећа могу
приуштити најновију технологију

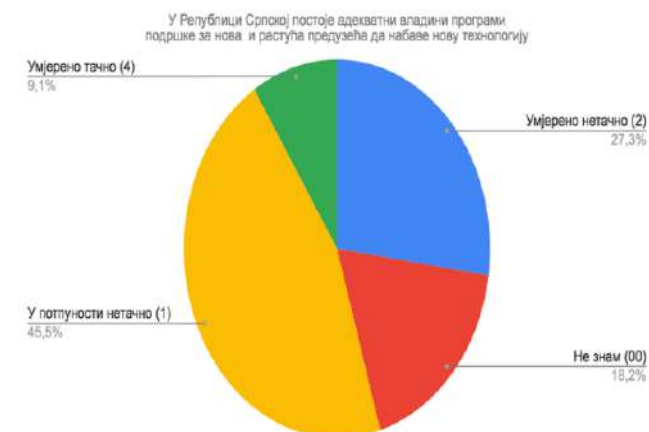

Са трећом тврдњом да у Републици Српској нова и растућа предузећа могу приуштити најновију технологију **сагласна је већина испитаника или 63,7% испитаника** (3,18 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, не знам је одговорило 9,1 % испитаника, док 18,2 % испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Четврто питање из петог сета питања односило се на ставове испитаника, или прецизније речено сазнања експерата о постојању адекватних владиних програма подршке за нова и растућа предузећа да набаве нову технологију.

Слика Е.4

У Републици Српској постоје адекватни владини
програми подршке за нова и растућа предузећа
да набаве нову технологију

Са четвртом тврдњом да у Републици Српској нова и растућа предузећа могу приуштити најновију технологију **сагласно је само 9,1% испитаника** (0,45 оцјена), одговор "не знам" изабрало је 18,2% испитаника, док велика већина испитаника или 72,8 % испитаника није сагласно са овом тврдњом. Набавка нове технологије је предмет пореских олакшица, односно субвенционисања од стране Владе Републике Српске. Међутим, ИКТ сектор готово да није заступљен у програмима субвенционисања набавке нове опреме, у којима којима доминира пољопривреда. Проглашавање ИКТ сектора стратешким сектором, први је корак ка

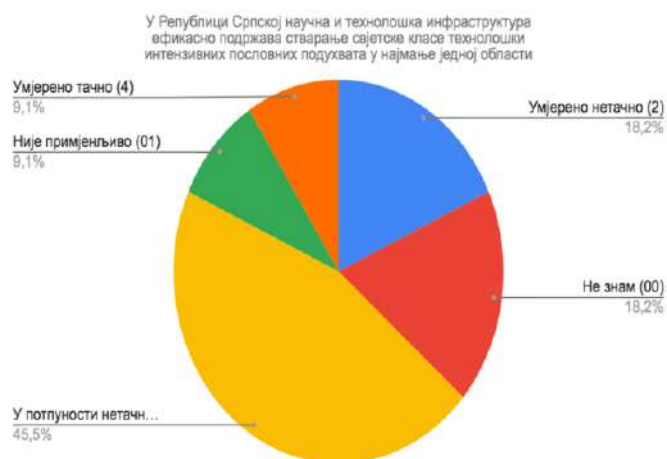
активнијој подршци државе сектору, што подразумева и политику субвенционисања набавке сервера, компјутера и друге неопходне технологије зас потребе ИКТ сектора.

Пето питање из петог сета питања односило се на ставове испитаника, или прецизније речено сазнања експерата о постојању научне и технолошке инфраструктуре и њеном дјеловању у стварању свјетски признатих технолошки интензивних пословних подухвата.

Слика Е.5

У Републици Српској научна и технолошка инфраструктура ефикасно подржава стварање свјетске класе технолошки интензивних пословних подухвата у најмање једној области

Са петом тврдњом да у Републици Српској научна и технолошка инфраструктура ефикасно подржава стварање свјетске класе технолошки интензивних пословних подухвата у најмање једној области, сагласно је само **9,1% испитаника** (0,45 оцјена), "није примјенљиво" одговорило је 9,1 % испитаника, не знам је одговорило 18,2% испитаника, док 63,7% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Оваква структура одговора експерата није изненађујућа, с обзиром на низак ниво улагања у истраживање и развој (R&D, енгл.) у Босни и Херцеговини. Неопходно је на свим нивоима власти увести програме субвенционисања

каматних стопа за кредите за набавку основних средстава, као и за суфинансирање набавке нових технологија и научноистраживачког рада, као и уложити у програме обуке за менаџмент пројектног циклуса и писање пројектата за грант средства малим и средњим предузећима из ЕУ фондова.

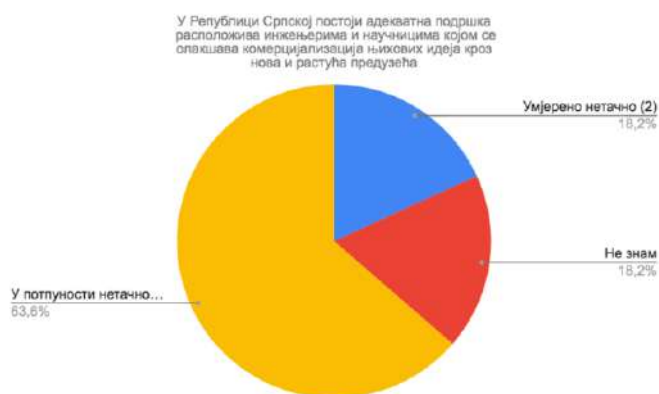
Издвајања за R&D у развијеним земљама свијета изузетно су висока, при чему у апсолутном износу, велике мултинационалне компаније, универзитети и истраживачки центри улажу знатно више новца него мала и средња предузећа. Издвајање за R&D у БиХ према посљедњим подацима Свјетске банке (The World Bank, 2018) износило је 0,20% од укупног БДП, што довољно говори да смо у великом заостатку за развијеним земљама свијета и у апсолутном и у релативном смислу. У исто вријеме издвајање за R&D у Црној Гори су 0,37%, Хрватској су 0,97%, у Србији 0,92%, у Чешкој Републици 1,93%, Словенији 1,94%, Финској 2,77%, САД 2,84%, Данској 3,06%, Њемачкој 3,09%, Аустрији 3,16%, Швајцарској 3,37%, Шведској 3,34%, Јапану 3,26%, Израелу 4,95% и Јужној Кореји 4,84%. (The World Bank, 2018, цитирано у Петковић, 2021, стр. 323)

Шесто питање из петог сета питања односило се на ставове испитаника о тврдњи да постоји адекватна подршка научницима и инжењерима у процесу комерцијализације нових идеја у новим и растућим предузећима.

Слика Е.6

У Републици Српској постоји адекватна подршка расположива инжењерима и научницима којом се олакшава комерцијализација њихових идеја кроз нова и растућа предузећа

Са шестом тврдњом да у Републици Српској постоји адекватна подршка расположива инжењерима и научницима којом се олакшава комерцијализација њихових идеја кроз нова и растућа предузећа, нико од испитаника није сагласан (0,00 оцјена), не знам је одговорило 18,2% испитаника, док чак **81,8 % испитаника није сагласно са овом тврдњом**. И умјесто закључка, област истраживања и развоја нових производа, услуга, организационих и технолошких процеса и маркетиншких канала и у реалном сектору и на институционалном нивоу у

Републици Српској, на изузетно је ниском нивоу. Ако се не промијени парадигма о неопходности развоја научноистраживачког рада и свеобухватне сарадње између владе, академске заједнице и реалног сектора (такозвани Triple Helix модел сарадње), није могуће очекивати бржи економски раст и развој.

2.6. Тема Ф: Комерцијална и професионална инфраструктура - Outsourcing и подршка

Тема *Комерцијална и професионална инфраструктура - Outsourcing и подршка* састоји се од сета од шест (6) питања који се односе на перцепцију експерата – испитаника о расположивости добављача, подуговарача, консултаната, правних, рачуноводствених и банкарских услуга за нова и растућа предузећа. Просјечан скор за област *Комерцијална и професионална инфраструктура* добијен анализом позитивних одговора експерата, односно слагања са понуђеним одговорима је два запета дванаест (**2,12 од максималних 5 или 42,4% од максималних 100% поена**).

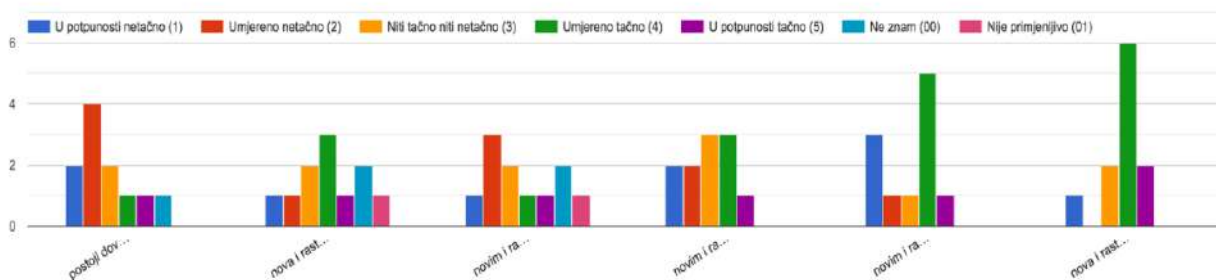
Структура одговора испитаника „уклапа“ се у опште познато тренутно стање у друштву које карактерише одлив радне снаге, неадекватна структура радне снаге, недостатак предузећа из појединих привредних грана као и недостатак менторских услуга, јер у раним фазама раста и развоја предузећа, предузетници углавном консултантске услуге препознају као трошак, не као инвестицију. Активнији рад локалних и републичке развојне агенције, формирање Канцеларије за правну помоћ предузетницима у склопу Занатско-предузетничке коморе, суфинансирање нових предузећа и запошљавања уз обавезно менторство, кластеризација микро, малих и средњих предузећа и кроскластеризација (међусобно увезивање два или више кластера), могућа су рјешења за побољшање стања у овој области.

Слика Ф

Тема Е: Комерцијална и професионална инфраструктура - Outsourcing и подршка

U Republici Srpskoj...

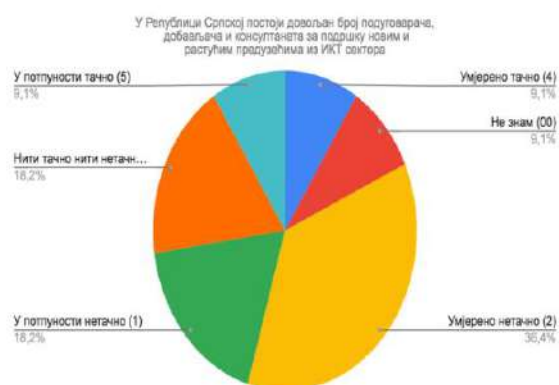

Биљешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од шест питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника о расположивости добављача, подуговарача, консултаната, правних, рачуноводствених и банкарских услуга за нова и растућа предузећа (аутор).

Прво питање односило се на перцепцију испитаника о доступности добављача, подуговарача и консултаната за подршку новим и растућим предузећима из ИКТ сектора.

Слика Ф.1

У Републици Српској постоји довољан број подуговарача, добављача и консултаната за подршку новим и растућим предузећима из ИКТ сектора

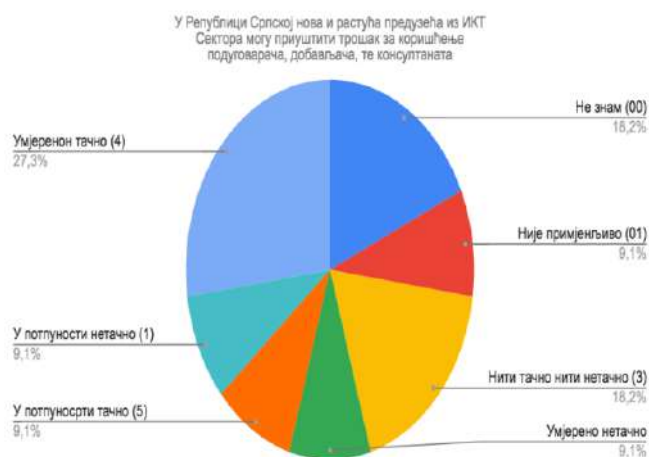
Са првом тврдњом да у Републици Српској постоји довољан број подуговарача, добављача и консултаната за подршку новим и растућим предузећима, **сагласно је 18,2% испитаника** (0,91 оцјена), нити тачно нити натачно одговорило је 18,2% испитаника, не знам је одговорило 9,1% испитаника, док **54,6% испитаника није сагласно са овом тврдњом**. Оваква структура одговора испитаника „уклапа“ се у опште познато тренутно стање у друштву које карактерише одлив радне снаге, неадекватна структура радне снаге, недостатак предузећа из појединих привредних грана као и недостатак менторских услуга, јер у раним фазама раста и развоја предузећа, предузетници углавном консултантске услуге препознају као трошак, не као инвестицију.

Друго питање из шестог сета питања односило се на перцепцију испитаника о цијенама услуга добављача, подуговарача и консултаната за подршку новим и растућим предузећима.

Слика Ф.2

У Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора могу приуштити трошак за коришћење подуговарача, добављача, те консултаната

Са другом тврдњом да у Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора могу приуштити трошак за коришћење подуговарача, добављача, те консултаната, **сагласно је 36,4% испитаника** (1,82 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 18,2% испитаника, не знам је одговорило 18,2 % испитаника, ”није примјенљиво” одговорило је 9,1% испитаника, док 18,2 % испитаника није сагласно са овом тврдњом.

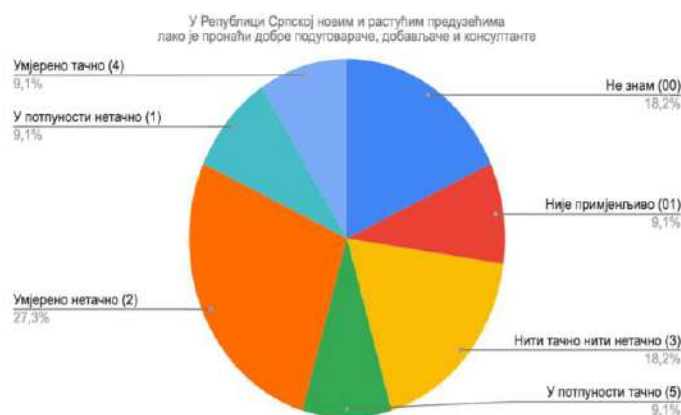
Активнији рад локалних и републичке развојне агенције, формирање Канцеларије за правну помоћ предузетницима у склопу Занатско-предузетничке коморе, суфинансирање нових предузећа и запошљавања уз обавезно менторство,

кластеризација микро, малих и средњих предузећа и кроскластеризација (међусобно увезивање два или више кластера), могућа су рјешења за побољшања стања у овој области.

Треће питање из шестог сета питања односило се на перцепцију испитаника о лакоћи приступа услугама добављача, подуговарача и консултаната за подршку новим и растућим предузећима

Слика Ф.3

У Републици Српској новим и растућим предузећима лако је пронаћи добре подуговараче, добављаче и консултанте

Са трећом тврдњом да у Републици Српској новим и растућим предузећима лако је пронаћи добре подуговараче, добављаче и консултанте, **сагласан је сваки пети испитаник или 18,2% испитаника** (0,91 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 18,2% испитаника, ”не знам” одговорило је 18,2% испитаника, 9,1% испитаника одговорило је да констатација није примјенљива, док трећина или 36,4% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Као и код друге изјаве, идентична је констатација о будућим мјерама, уз додатак неопходности на јачању видљивости локалних установа предузетничке

инфраструктуре кроз појачане промотивне активности класичним и дигиталним маркетиншким каналима.

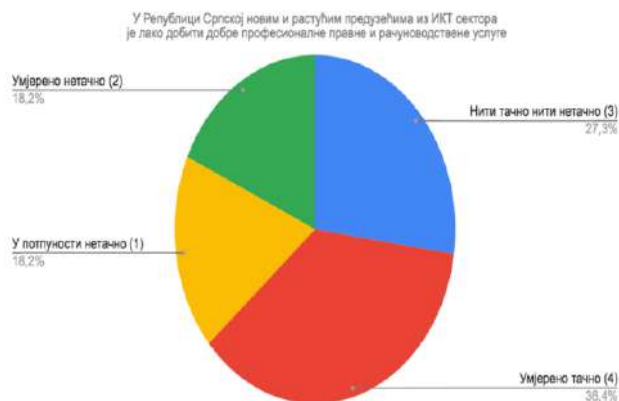
Четврто питање из шестог сета питања односило се на ставове испитаника о доступности квалитетних професионалних правних и рачуноводствених услуга за нова и растућа предузећа.

Удружење послодаваца информационих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

Слика Ф.4

У Републици Српској новим и растућим предузећима из ИКТ сектора је лако добити добре професионалне правне и рачуноводствене услуге

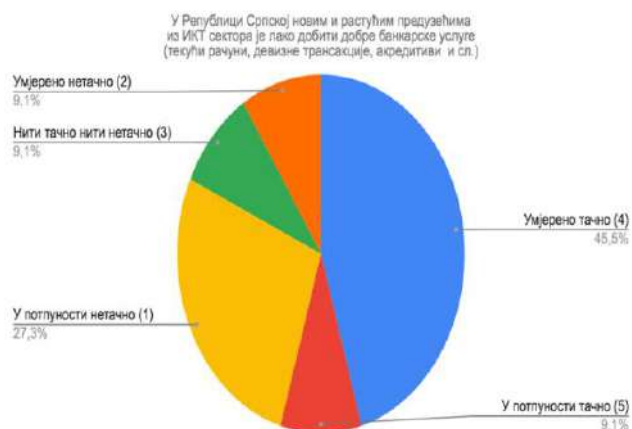

Са четвртном тврдњом да је у Републици Српској новим и растућим предузећима из ИКТ сектора лако добити добре професионалне правне и рачуноводствене услуге, **сагласно је више од половине или 54,4% испитаника** (2,72 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 27,3 % испитаника, док трећина или 36,4% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Дакле, релативно је задовољавајуће стање са аспекта доступности квалитетних правних и рачуноводствених услуга у Републици Српској.

Пето питање из шестог сета питања односило се на ставове испитаника о доступности квалитетних банкарских услуга за нова и растућа предузећа.

Слика Ф.5

У Републици Српској новим и растућим предузећима из ИКТ сектора је лако добити добре банкарске услуге (текући рачуни, девизне трансакције, акредитиви и сл.)

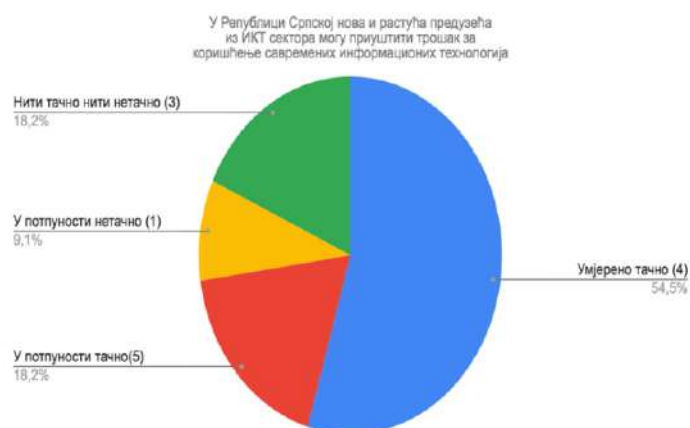
Са петом тврдњом да је у Републици Српској новим и растућим предузећима из ИКТ сектора је лако добити добре банкарске услуге (текући рачуни, девизне трансакције, акредитиви и сл.), **сагласно је више од половине или 54,6% испитаника** (2,73 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 19,1 % испитаника, док трећина или 36,4% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Можемо закључити да је у овој области стање релативно повољно за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора.

И шесто питање из шестог сета питања односило се на перцепцију експерата из ИКТ сектора о трошковима коришћења савремених ИКТ за нова и растућа предузећа из ИКТ сектора.

Слика Ф.6

У Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора могу приуштити трошак за коришћење савремених информacionих технологија

На шесто питање да у У Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора могу приуштити трошак за коришћење савремених информacionих технологија, **позитивно је одговорило више од двије трећине или 72,7% испитаника** (3,63 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 18,2% испитаника, док се 9,1% испитаника није сагласило са овом тврдњом

2.7. Тема Г: Отвореност тржишта - Механизми тржишне економије

Тема *Отвореност тржишта - Механизми тржишне економије* састоји се од сета од пет (5) питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника о карактеристикама тржишне економије у Републици Српској. Просјечан скор за област *Отвореност тржишта* добијен анализом позитивних одговора, односно слагања са понуђеним одговорима је један запета двадесет седа (**1,27 од максималних 5 или 25,4% од максималних 100% поена**).

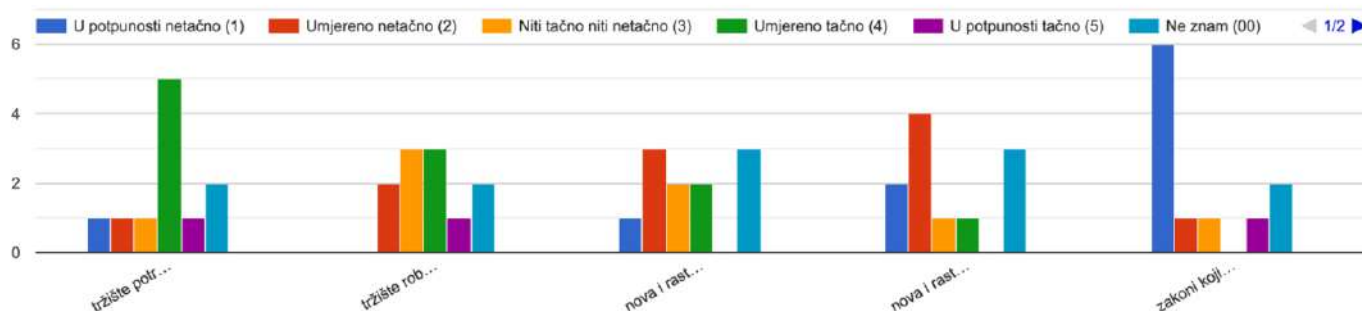
Тржишни динамизам у оба случаја, код потрошачких роба и роба и услуга намијењених пословном сектору, на високом је нивоу. Стога, сви, од предузетника-занатлија па до власника МСП требају константно преиспитивати, иновирати и модернизовати компоненте или цијеле пословне моделе, уколико желе да опстану на тржишту и остану конкурентни. Улазак на нова тржишта веома је комплексан подухват и за етаблирана велика предузећа. Стога, нова и МСП која желе да наступају на новим тржиштима требају пажљиво да конципирају стратегију уласка на нова и инострана тржишта, од заједничког наступа са партнерима са нових тржишта који су домицилни, до заједничког наступа у оквиру кластера или директним самосталним наступом.

Слика Г

Тема Г: Отвореност тржишта - механизми тржишне економије

U Republici Srpskoj...

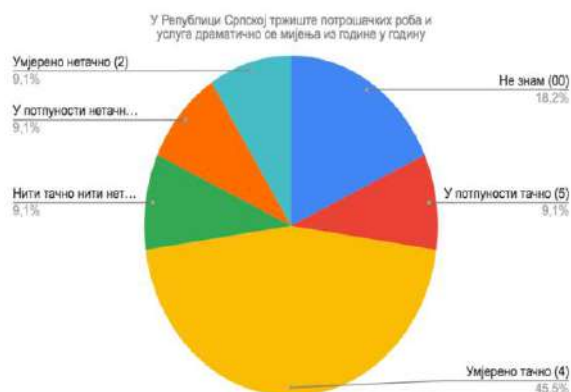

Билешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од пет питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника о карактеристикама тржишне економије у Републици Српској (аутор).

Прво питање из седмог сета питања односило се на перцепцију испитаника о динамици тржишта потрошачких роба и услуга.

Слика Г.1

У Републици Српској тржиште потрошачких роба и услуга драматично се мијења из године у годину

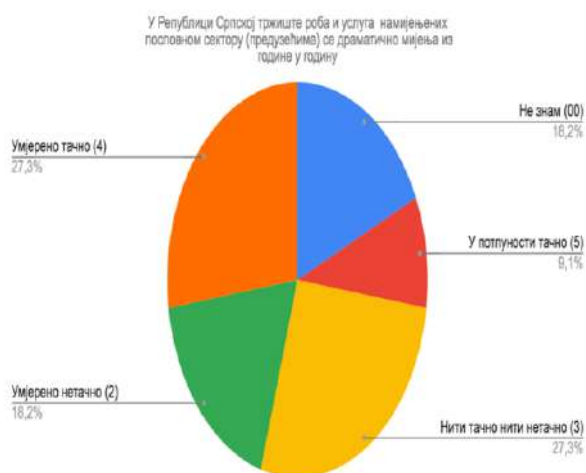
Са првом тврдњом да у Републици Српској тржиште потрошачких роба и услуга драматично се мијења из године у годину, **сагласно је више од половине или 54,6% испитаника (2,73 оцјена)**, нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, 18,2% испитаника одговорило је не знам, док 18,2% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Друго питање из седмог сета питања односило се на перцепцију испитаника о динамици тржишта роба и услуга намијењених пословном сектору (предузећима).

Слика Г.2

У Републици Српској тржиште роба и услуга намијењених пословном сектору (предузећима) се драматично мијења из године у годину

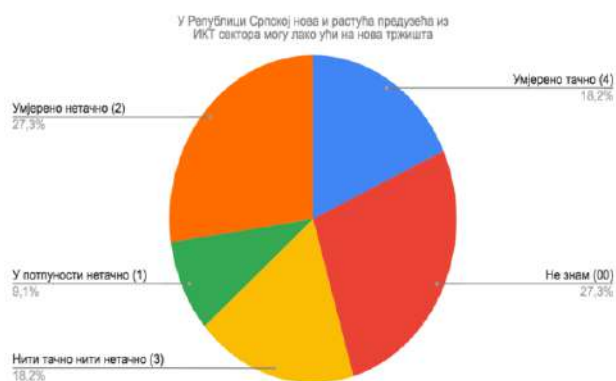
Са другом тврдњом да у Републици Српској тржиште роба и услуга намијењених пословном сектору (предузећима) се драматично мијења из године у годину, **сагласно је више од трећине или 36,4% испитаника** (1,82 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 27,3% испитаника, одговор ”не знам” одабрало је 18,2% испитаника, док само 18,2% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Тржишни динамизам у оба случаја, код потрошачких роба и роба и услуга намијењених пословном сектору, на високом је нивоу. Стога, сви, од предузетника-занатлија па до власника МСП морају константно преиспитивати, иновирати и модернизовати компоненте или цијеле пословне моделе, уколико желе да опстану на тржишту

и остану конкурентни.

Треће питање односило се на перцепцију испитаника о лакоћи уласка новим и растућим предузећима из ИКТ сектора на нова тржишта.

Слика Г.3

У Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора могу лако ући на нова тржишта

Са трећом тврдњом да у Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора могу лако ући на нова тржишта, **сагласно је мање од петине или 18,2% испитаника** (0,91 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 18,2% испитаника, 27,3% испитаника одговорило је не знам док више од трећине или 36,4 % испитаника није сагласно са овом тврдњом. Улазак на нова тржишта веома је комплексан подухват и за етаблирана велика предузећа. Стога, нова и МСП која желе да наступају на новим тржиштима требају пажљиво да

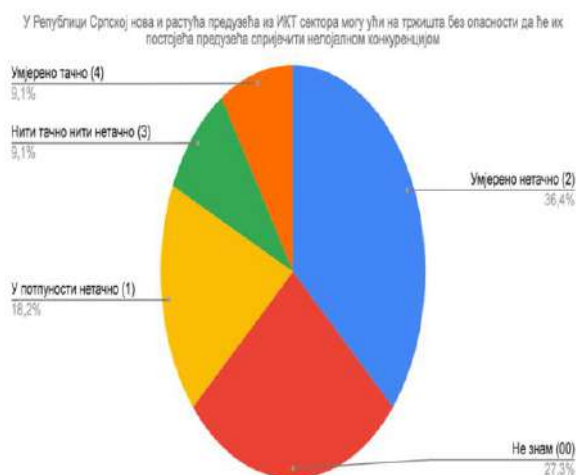
конципирају стратегију уласка на нова и инострана тржишта, од заједничког наступа са партнерима са нових тржишта који су домицилни, до заједничког наступа у оквиру кластера или директним самосталним наступом.

Четврто питање из седмог сета питања односило се на перцепцију испитаника о могућности уласка новим и растућим предузећима из ИКТ сектора на нова тржишта са трошковне стране.

Слика Г.4

У Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектора си могу приуштити трошак уласка на тржиште

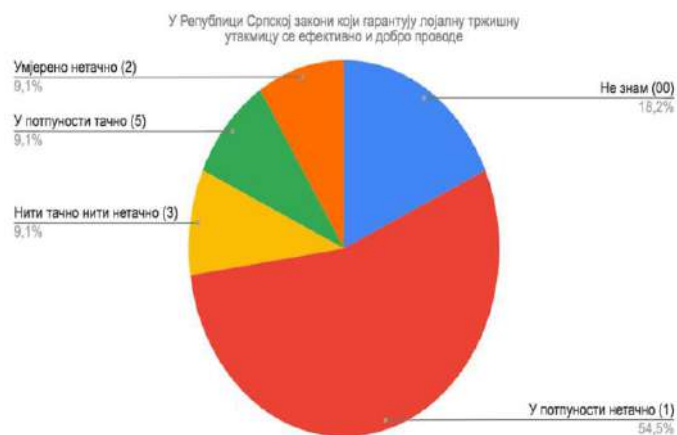

Са четвртном тврдњом да у Републици Српској нова и растућа предузећа из ИКТ сектор си могу приуштити трошак уласка на тржиште, **сагласно је свега 9,1% испитаника** (0,45 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, није знало одговор 27,3% испитаника, док 54,6% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Петом питање из овог сета питања односило се на перцепцију испитаника о законима са аспекта фер тржишне утакмице са конкуренцијом.

Слика Г.5

У Републици Српској закони који гарантују лојалну тржишну утакмицу се ефективно и добро проводе

Са петом тврдњом да у Републици Српској закони који гарантују лојалну тржишну утакмицу се ефективно и добро проводе, **сагласно је само 9,1% испитаника** (0,45 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, није знало одговор 18,2% испитаника, док 63,6% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Лоша перцепција испитаника вјероватно је **изазвана и негативним искуствима са привредним судовима у Републици Српској**, гдје процеси трају прилично дуго, као и са slabим судским извршењем.

2.8. Тема X: Физичка инфраструктура - - Ниво развијености инфраструктуре

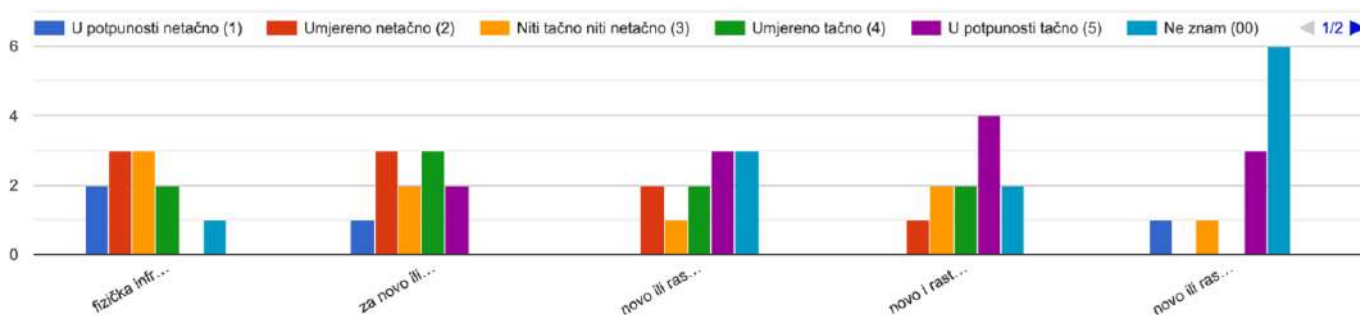
Тема *Физичка инфраструктура - Ниво развијености инфраструктуре* састоји се од сега од пет (5) питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника о карактеристикама квалитета, трошковне ефикасности и ефективности физичке инфраструктуре у Републици Српској. Просјечан скор за област *Физичка инфраструктура* добијен анализом позитивних одговора, односно слагања са понуђеним одговорима је један запета деведесет (**1,90 од максималних 5 или 38% од максималних 100% поена**).

Нажалост, и експерти из ИКТ сектора су потврдили оно што је познато, а то је да је физичка инфраструктура на ниском ниивоу. Изградња мреже аутопутева која је у току, брзе жељезнице (ова тема као да не егзистира у јавном дискурсу), широкопојасног интернета, и других елемената физичке инфраструктуре битан је предуслов убрзаног економског раста и развоја. Осим трошкова приступа комуникацијској мрежи, нажалост због питања у облику изјашњавања о ставовима испитаника мјерених једанаестостепеном Ликертовом скалом, нисмо у могућности да сазнамо какав је квалитет на примјер Интернета, колико предузетника користи широкопојасни интернет, и томе слично. Међутим, можемо закључити да наше ИКТ компаније су више незадовољне него задовољне са квалитетом комуникацијских мрежа, и ово је питање и за телекомуникационе оператере, интернет провајдере, али и институције. Можемо закључити да би као дио свеобухватне политике привлачења домаћих и страних директних инвестиција, у Републици Српској сви подаци о доступној инфраструктури неопходој за неометано одвијање пословних активности требали бити јавно доступни, видљивији и много боље промовисани, него што је то тренутно случај. Такође, треба радити на стварању могућности добијања електронских дозвола за прикључке неопходној инфраструктури, на скраћењу времена добијања дозвола и прикључака и елиминисању корупције у процесима прикључења неопходној инфраструктури.

Слика X

Тема X: Физичка инфраструктура

U Republici Srpskoj...

Биљешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од пет питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника о карактеристикама квалитета, трошковне ефикасности и ефективности физичке инфраструктуре у Републици Српској (аутор).

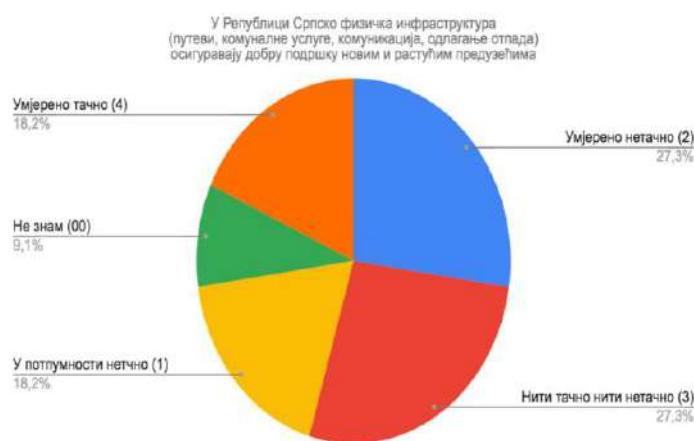

Удружење послодаваца информационах и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

Прво питање из осмог сета питања односило се на перцепцију испитаника о квалитету физичке инфраструктуре као подршка новим и растућим предузећима.

Слика Х.1

У Републици Српској физичка инфраструктура (путеви, комуналне услуге, комуникација, одлагање отпада) осигуравају добру подршку новим и растућим предузећима

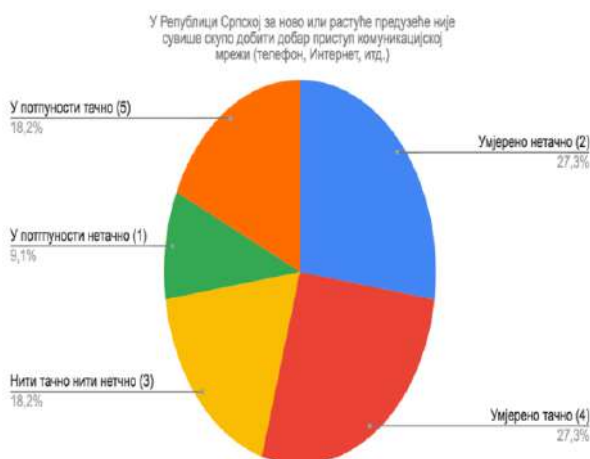
Са првом тврдњом да у Републици Српској физичка инфраструктура (путеви, комуналне услуге, комуникација, одлагање отпада) осигуравају добру подршку новим и растућим предузећима, **сагласно је мање од петине или 18,2% испитаника** (0,91 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 27,3% испитаника, 9,1% испитаника одговорило је ”не знам”, док 36,4% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Нажалост, и експерти из ИКТ сектора су потврдили оно што је познато, а то је да је физичка инфраструктура на ниском ниивоу. Изградња мреже аутопутева која је у току, брзе

жељезнице (ова тема као да не егзистира у јавном дискурсу), широкопојасног интернета, и других елемената физичке инфраструктуре битан је предуслов убрзаног економског раста и развоја.

Друго питање из осмог сета питања односило се на ставове испитаника о знању испитаника о трошковном аспекту приступа комуникационој мрежи за нова и растућа предузећа.

Слика Х.2

У Републици Српској за ново или растуће предузеће није сувише скупо добити добар приступ комуникацијској мрежи (телефон, оптички интернет, итд.)

Са другом тврдњом да у Републици Српској за ново или растуће предузеће није сувише скупо добити добар приступ комуникацијској мрежи (телефон, Интернет, итд.), **сагласно је 45,5% испитаника** (2,27 оцјена), 18,2 % испитаника одговорило је нити тачно нити нетачно, док 36,4 % испитаника није сагласно са овом тврдњом. Осим трошкова приступа комуникацијској мрежи, нажалост због питања у облику изјашњавања о ставовима испитаника мјерених једанаестостепеном Ликертовом скалом, нисмо у могућности да сазнамо какав је квалитет на примјер Интернета, колико предузетника користи широкопојасни интернет, и томе слично. Међутим, можемо закључити да наше ИКТ компаније су више незадовољне него задовољне са

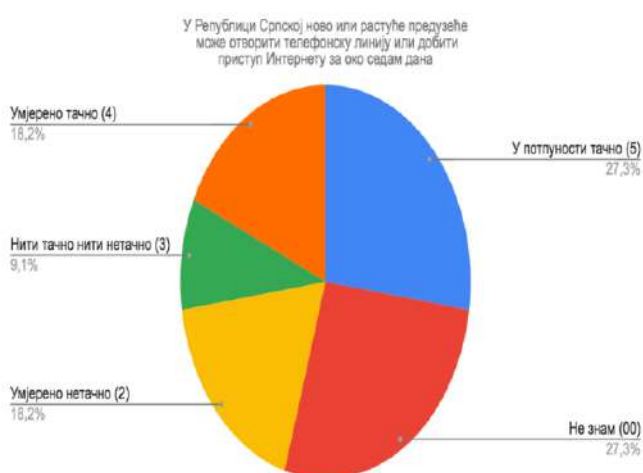
Удружење послодаваца информacionих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

квалитетом комуникацијских мрежа, и ово је питање и за телекомуникационе оператере, интернет провајдере, али и институције.

Треће питање односи се на знање испитаника о брзини приступа комуникационој мрежи за нова и растућа предузећа.

Слика X.3

У Републици Српској ново или растуће предузеће може отворити телефонску линију или добити приступ Интернету за око седам дана

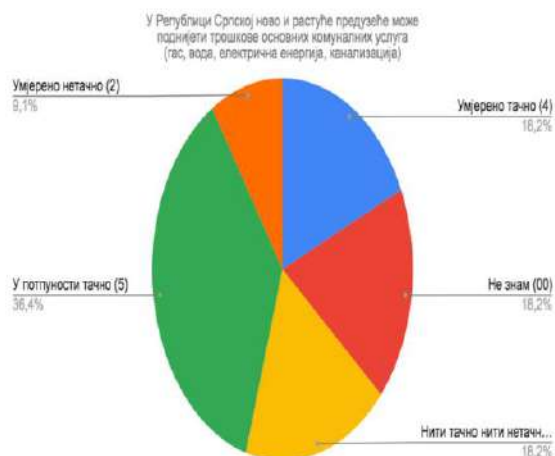

Са трећом тврдњом да у Републици Српској ново или растуће предузеће може отворити телефонску линију или добити приступ Интернету за око седам дана, сагласно је **45,5% испитаника** (2,27 оцјена), 27,3% испитаника није знало одговор, нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника док само 18,2% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Четврто сет питање из претпоследњег сета питања односило се на знање испитаника о трошковима основних комуналних услуга за нова и растућа предузећа.

Слика X.4

У Републици Српској ново и растуће предузеће може поднијети трошкове основних комуналних услуга (гас, вода, електрична енергија, канализација)

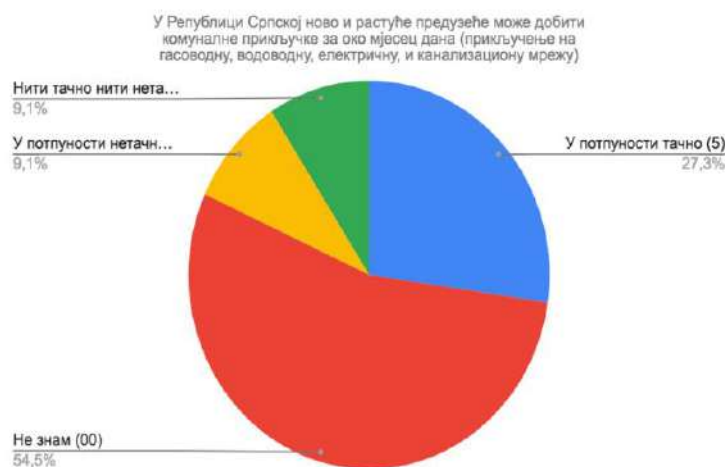
Са четвртом тврдњом да у Републици Српској ново или растуће предузеће може поднијети трошкове основних комуналних услуга (гас, вода, електрична енергија, канализација), сагласно је **више од половине или 54,6% испитаника** (2,73 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 18,2% испитаника, колико је било и одговора "не знам". Свега 9,1% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Пето питање из осмог сета питања односило се на знање испитаника о временском трајању процеса добијања основних прикључака комуналних услуга за нова и растућа предузећа.

Слика X.5

У Републици Српској ново и растуће предузеће може добити комуналне прикључке за око мјесец дана (прикључење на гасоводну, водоводну, електричну, и канализациону мрежу)

Са петом тврдњом да у Републици Српској ново и растуће предузеће може добити комуналне прикључке за око мјесец дана (прикључење на гасоводну, водоводну, електричну, и канализациону мрежу), сагласно је мање од трећине или **27,3%** испитаника (1,36 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, не знам одговорило је више од пола или 54,5% испитаника а 9,1% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Можемо закључити да би као дио свеобухватне политике привлачења домаћих и страних директних инвестиција, у Републици Српској сви подаци о доступној инфраструктури неопходој за неометано

одвијање пословних активности требали бити јавно доступни, видљивији и много боље промовисани, него што је то тренутно случај. Такође, треба радити на стварању могућности добијања електронских дозвола за прикључке неопходној инфраструктури, на скраћењу времена добијања дозвола и прикључака и елиминисању корупције у процесима прикључења неопходној инфраструктури.

2.9. Тема II: Културне и друштвене норме – Предузетничка култура?

Тема *Културне и друштвене норме – предузетничка култура?* састоји се од сета од пет (5) питања који се односе се на перцепцију експерата – испитаника о њиховим ставовима да ли култура и друштвене норме подржавају креативност, иновативност, независност и преузимање ризика, то јест предузетничко понашање. Просјечан скор за област *Културне и друштвене норме* добијен анализом позитивних одговора, односно слагања са понуђеним одговорима је нула запета осамнаест (**0,18 од максималних 5 или 3,6% од максималних 100% поена**).

Предузетнички екосистеми, али првенствено предузетничка култура као „погонско гориво“ изградње локалних, регионалних и националних предузетничких екосистема у којима „буја“ предузетништво, главни су „кривци“ економског и друштвеног напретка уопште (Petković, 2021, стр. 62). Национална култура у Републици Српској не може носити епитет предузетничке културе, што потврђује и ово истраживање. Пред цијелим друштвом у Републици Српској је дуг пут изградње предузетничке културе, за шта ће нам требати године, а можда и деценије посвећеног рада свих заинтересованих страна, од државе, образовних установа, невладиних организација, предузетника, медија, па до грађанки и грађана. Генерално посматрано, *Културне и друштвене норме о предузетништву* добиле су најнижу просјечну оцјену (**0,18 – односно 3,6%**) у односу на осталих осам категорија предузетничког екосистема. Предузетничка култура и субкултура на поднационалном нивоу су

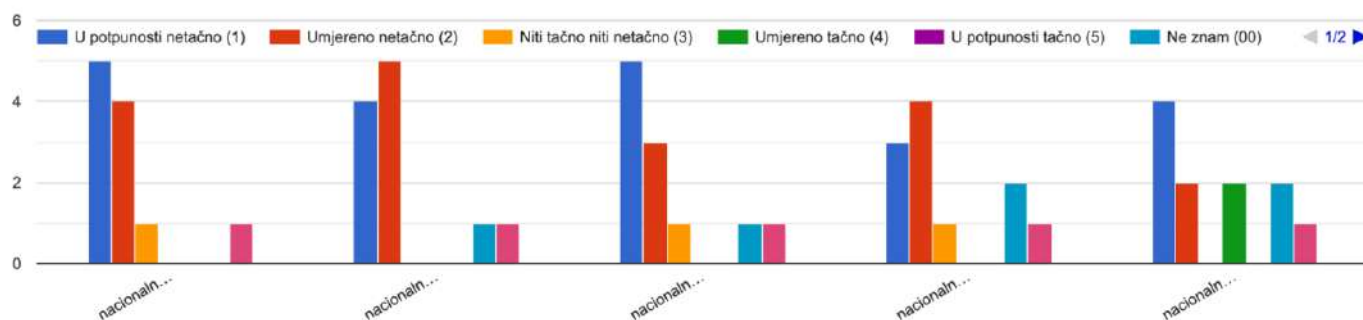

кључни предуслови за „активирање“ осталих елемената предузетничког екосистема. А за изградњу предузетничке културе требаће времена и систематског дјеловања великог броја заинтересованих страна, од институција до индивида.

Слика И

Тема И: Културне и друштвене норме

U Republici Srpskoj...

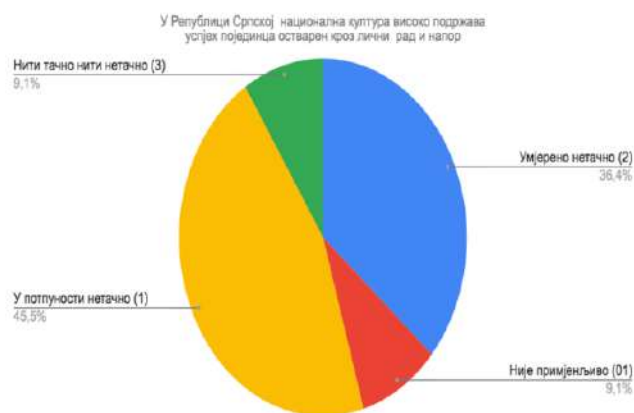

Биљешке. На слици су графички представљени појединачни одговори испитаника на сет од пет питања која се односе на перцепцију експерата – испитаника и њиховим ставовима да ли култура и друштвене норме подржавају креативност, иновативност, независност и преузимање ризика, то јест предузетничко понашање у Републици Српској (аутор).

Прво питање из посљедњег, деветог сета питања односило се на перцепцију испитаника о националној култури и односу националне културе и успјеха појединца кроз лични рад и залагање појединца.

Слика И.1

У Републици Српској национална култура високо подржава успјех појединца остварен кроз лични рад и напор

Са првом тврдњом да у Републици Српској национална култура високо подржава успјех појединца остварен кроз лични рад и напор, **НИКО ОД ИСПИТАНИКА НИЈЕ САГЛАСАН!** (0 оцјена), нити тачно нити нетачно одговорило је 9,1% испитаника, 9,1% испитаника сматра да питање није примјенљиво, док велика већина или 81,9% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Предузетнички екосистеми, али првенствено предузетничка култура као „погонско гориво“ изградње локалних, регионалних и националних предузетничких екосистема у којима „буја“ предузетништво, главни су „кривци“ економског и друштвеног напретка уопште (Petković, 2021, стр. 62). Национална култура у Републици Српској не може носити епитет предузетничке културе, што потврђује и ово истраживање. Пред цијелим друштвом у Републици Српској је дуг пут изградње предузетничке културе, за шта ће нам требати године, а можда и деценије посвећеног рада свих заинтересованих страна, од

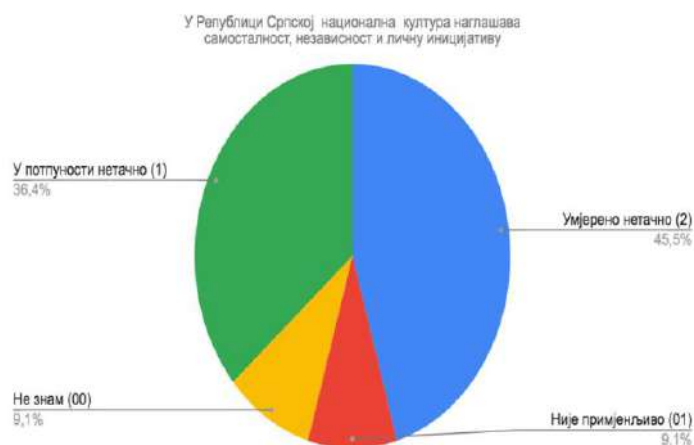
Удружење послодаваца информacionих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

државе, образовних установа, невладиних организација, предузетника, медија, па до грађанки и грађана.

Друго питање у оквиру последњег сета питања односило се на перцепцију испитаника о националној култури и односу националне културе и подстицања самосталности, независности и личне иницијативе.

Слика И.2

У Републици Српској национална култура наглашава самосталност, независност и личну иницијативу

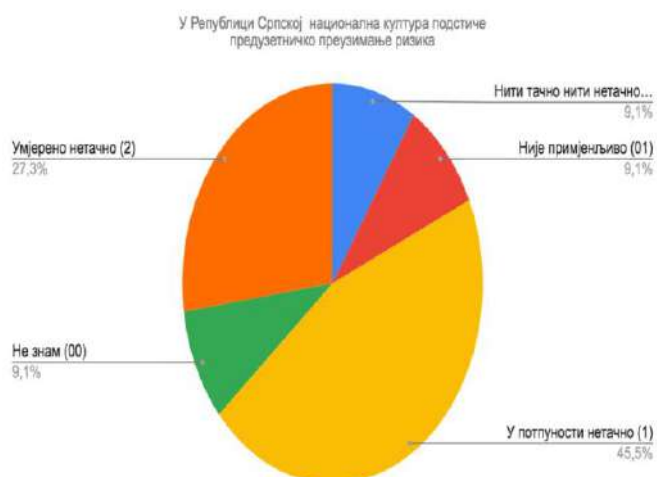

Са другом тврдњом да у Републици Српској национална култура наглашава самосталност, независност и личну иницијативу, **нико од испитаника није сагласан!** (0 оцјена), ”не знам” одговорило је 9,1% испитаника, 9,1% испитаника сматра да питање није примјенљиво, док велика већина или 81,9% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Треће питање односило се на перцепцију испитаника о националној култури и односу националне културе ка предузимању предузетничких ризика.

Слика И.3

У Републици Српској национална култура подстиче предузетничко предузимање ризика

Са трећом тврдњом да у Републици Српској национална култура наглашава самосталност, независност и личну иницијативу, **нико од испитаника није сагласан!** (0 оцјена), ”не знам” одговорило је 9,1% испитаника, 9,1% испитаника сматра да питање није примјенљиво, 9,1% испитаника је неутрално, док велика већина или 72,7% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

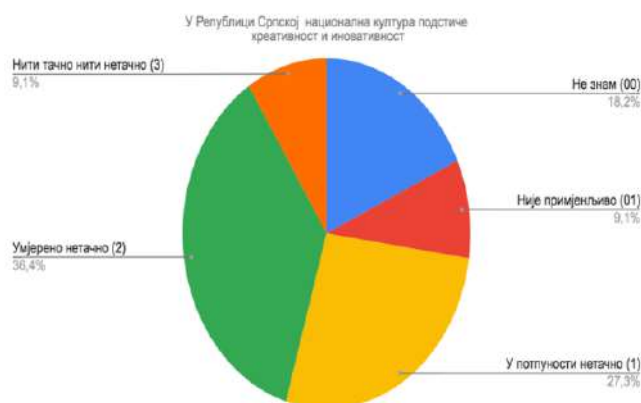

Удружење послодаваца информационих и комуникационих технологија Републике Српске – ICT Business Srpska

Четврто питање односило се на перцепцију испитаника о националној култури и односу националне културе и креативности и иновативности.

Слика И.4

У Републици Српској национална култура подстиче креативност и иновативност

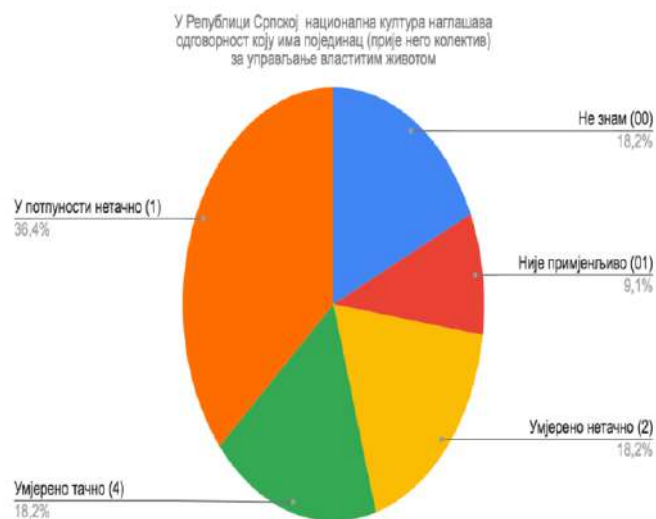

Са четвртом тврдњом да у Републици Српској национална култура подстиче креативност и иновативност, **нико од испитаника није сагласан!** (0 оцјена), ”не знам” одговорило је 18,2% испитаника, 9,1% испитаника сматра да питање није примјенљиво, 9,1% испитаника је неутрално, док велика већина или 63,7% испитаника није сагласно са овом тврдњом.

Пето питање односило се на перцепцију испитаника о националној култури и односу националне културе и креативности и одговорности коју има појединац (прије него колектив) за управљање властитим животом.

Слика И.5

У Републици Српској национална култура наглашава одговорност коју има појединац (прије него колектив) за управљање властитим животом

Са петом тврдњом да у Републици Српској национална култура наглашава одговорност коју има појединац (прије него колектив) за управљање властитим животом, **сагласно је само 18,2% испитаника** (0,91 оцјена), ”не знам” одговорило је 18,2% испитаника, 9,1% испитаника сматра да питање није примјенљиво, док већина или 54,6% испитаника није сагласно са овом тврдњом. Генерално посматрано, *Културне и друштвене норме о предузетништву* добиле су најнижу просјечну оцјену (**0,18 – односно 3,6%**) у односу на осталих осам категорија предузетничког екосистема. Предузетничка култура и субкултура на поднационалном нивоу су кључни предуслови за „активирање“ осталих елемената предузетничког екосистема. А за изградњу

предузетничке културе требаће времена и систематског дјеловања великог броја заинтересованих страна, од институција до индивидуа.

3. Анализа одговора експерата из ИКТ сектора на отворена питања

Након серије од девет сетова питања са понуђеним одговорима у којима су експерти из ИКТ сектора на ликертовим скалама изражавали властито мишљење и ставове на начин да су оцјењивали ставове од 1 – у потпуности нетачно до 5 – у потпуности тачно, слиједила је серија од пет отворених питања, формулисаних на начин да анализом одговора добијемо и почетне елементе неопходне за SWOT и PESTEL анализе, аналитичке алате за израду стратешких докумената.

Велики недостатак отворених питања је, поред теже обраде добијених података, често и неспремност испитаника да детаљније писмено образложе своје ставове, што се показало код свих отворених питања. Тај недостатак је дјелимично „коригован“ организовањем фокус групе, у којој су се испитаници усмено изражавали, а уз њихову сагласност, разговор са испитаницима је сниман, шифрован и транскриптован, па су стога и одговори испитаника били прецизнији. Слиједе преузети одговори из онлајн упитника.

Прво питање: *”Наведите три кључне слабости ИКТ сектора у Републици Српској”?*

Мањак кадра, фокус на локалне клијенте, фокус на стране партнере - аутсорсинг

Јавна управа и друштво у глобалу је још увијек слабије дигитализовано и превише се ослањамо на папир. Недостатак једноставних рјешења за електронска плаћања (Payment Gateway-а), још увијек имају високу баријеру уласка, што гуши монетизацију ИКТ идеја.

Мали број образованих људи.

Оријентисаност ка аутсорсингу.

Скупа инфраструктура (телефон и интернет убједљиво најскупљи у Европи).

Праћење свјетских стандарда у погледу законског оквира, приступ квалитетном капиталу, специјализација из одређених области, организован приступ тржишту.

Недостатак високо образоване радне снаге, недостатак научно-технолошких института, висока стопа доприноса значајно утиче на стварање сиве зоне.

Пореска политика, сива економија, стручно образовање.

Недостатак квалификоване радне снаге, величина локалног тржишта, ниска улагања, регулатива и бирократија. неедуковано домаће тржиште, закон не познаје дигитална рјешења, мала улагања у ИТ сектор.

У погледу ИКТ услуга од стране Владе - свакако је њихова кривица, мала заинтересованост људи који раде у Влади и слаба иницијатива, тешко да се може рећи да било шта постоји тренутно а да је вриједно пажње на том пољу и тако је годинама, чак нису обезбиједили ни кључни елемент за развој - квалификовани дигитални сертификат - инфраструктуру што је поражавајуће. Са друге стране, неке земље прелазе на друге видове KYC процеса - често предвођене реалним потребама привреде (па рецимо BankID у нордијским земљама) или а ми се изгледа нећемо померити још дуго.

У погледу ИКТ компанија које раде за домаће тржиште, државни послови су више мање сви "обећани" а за неко озбиљније реално тржиште некако фали освјештености и наш менталитет нам не иде у корист. Мијења се то али баш споро, онлајн куповина практично још увијек не постоји, банке су на нивоу од прије 20+ година, веома мали помаци у свим смјеровима. Обичан народ је једноставно тешко натјерати на промјене, опет сви користе друштвене мреже свакодневно па ми онда ништа јасно није :).

Са друге стране - ИТ фирме које раде за вани имају солидне резултате, мало смо ми тржиште рада али за 20 година се стварно измијенило из коријена све што се дешава овдје тако да ту видим доста промјена и мислим да не заостајемо за неким већим центрима.

1. Слаба међусобна повезаност

2. Већина фирми само пружа услуге у иностранству, мало се праве сопствени производи

3. Унутрашње тржиште је премалено, они који хоће да раде готово искључиво су усмјерени ка иностранству
недостатак властитих производа, недостатак бизнис знања, недостатак ИТ кадрова

Друго питање: "Наведите три кључне снаге ИКТ сектора у Републици Српској"?

Јефтин кадар, добра репутација, потенцијал за властите производе
Компаративно ниски порези, људски ресурси, опште познавање енглеског језика без тешког акцента у поређењу са другим државама интересантним за оутсоурцинг, нпр. Индија, Пољска, Украјина
Жеља за успјехом
Упознатост са свјетским њумом tech фирми
Технички добро образовање на ЕТФ
Мотивација за промјеном, довољно знања да се креће у нове пословне подухвате, ресурси земаља и знања из окружења.
повезаност са ЕУ тржиштем, посвјећеност ИТ заједнице у развоју ИТ екосистема, повољни услови за покретање бизниса у ИКТ сектору
растућа грана привреде, добро плаћена грана привреде...
Релативно млада и образована ИТ радна снага, ниски трошкови пословања и плата, повезаност и близина тржишта ЕУ
-
У погледу развоја ИКТа: Релативно јефтине трошкови живота, државни факултети и даље на одличном нивоу, релативна добра позиција у односу на западне центре - лакше је путовати из РС у ЕУ него из Индије рецимо и менталитетом смо слични и странци то поштују.
1. Постоји доста талентованих и образованих софтверских инжењера који још увијек нису отишли
2. Мале фирме понекад организују различите курсеве и тако преузимају дио терета стварања нових кадрова
3. Иако су програмери често поприлично незаинтересовани за окружење у којем се налазе ипак постоји одређен број њих који су спремни да се посвете развоју тог окружења.
Високо квалитетно технолошко знање, приступ технологијама, нижи трошкови пословања у односу на ино конкуренте.

Треће питање: "Наведите три највеће пријетње ИКТ сектору у Републици Српској које долазе из правно-политичког, економског, социокултуролошког, технолошког и еколошког окружења ваших и осталих ИТ компанија и предузетника у Републици Српској"?

Правна несигурност, неразумијевање ИКТ индустрије, неразумијевање потреба за ИКТ
Велике сервисне ИТ компаније које покушавају да ријеше своје кадровске проблеме кроз гушење предузетничког сектора ИКТ-а.
Недостатак дигиталног потписа
Смањење популације
Појава MC Jobs
Занемаривање овог сектора, Недовољна пажња кроз законске олакшице, Недовољна стратегија развоја овог сектора
политичка нестабилност, технолошка заосталост јавне управе, недовољно разумијевање стратешког развоја ИТ сектора у квалитативном правцу
Недостатак инвестиција, већ дио посла се ослања на аутсорсинг...
Политичко окружење, економско стање, могућност технолошког напретка

Наравно, сами смо себи највећа пријетња. :) Практично производимо јабуке које више нико ван РС, БиХ неће да купи. Зашто? Па увијек има људи који зарад своје користи упропасте читаве државне иницијативе. ИТ је у бољем положају јер се канали "продаје" нису свели на неколико људи, него свако своје контакте његује и генерално имамо доста солидну репутацију у свијету. Надам се да се неће промијенити.

Али, све боља времена долазе - ми смо земља у развоју и осјети се та енергија, нажалост се често испољава на начин да се пресели у западну земљу - заједно са људима које ју носе, што је свакако погубно али се надам да ће и Влада схватити да треба засукати руке и урадити некад нешто. Претворили су се у апарат који сам себи служи - а то народ види. Тако да - и даље одлазак људи на првом мјесту, друго мјесто можда измјене регулативе / пореза до нивоа да је бесмислено радити овдје, треће можда долазак великих компанија које би позеле све потенцијале за предузетничким приступом и претворили нас више у сервисну четврт за ЕУ и САД, што дјелимично и сад јесмо али још имамо потенцијал да се пробудимо из тога.

1. Начин на који се додјељују тендери у јавном сектору за пружање ИТ услуга

2. Многе домаће фирме превише често очекују подршку неких страна или домаћих донатора за куповину или развој софтвера као да је то једини начин доласка до ових услуга

3. Чињеница да већина фирми ради за страна тржишта гдје могу адекватно, а често и више него адекватно да наплате своје услуге доводи до тога да те услуге постају све недоступније фирмама са домаћег тржишта због чега долази до појаве из тачке 2.

Индивидуални интереси појединих компанија на уштрб цијелог сектора, незнање локалних доносиоца одлука, застарјели закони који не третирају дигиталне бизнисе адекватно.

Четврто питање: *”Наведите три најбоље прилике ИКТ сектору у Републици Српској које долазе из правно-политичког, економског, социокултуролошког, технолошког и еколошког окружења ваших и осталих ИТ компанија и предузетника у Републици Српској”?*

Близина ЕУ тржишта

Слаба конкуренција

Вишак капитала

Жеља младих иде у овом правцу, Дијаспора, Искуство

Развој вјештачке интелигенције, blockchain технологије, интернет ствари; смањење пореза на добит, субвенције за предузетнике који први пут покрећу бизнис, дигитална трансформација услуга приликом регистрације и оснивања. Подстицање отварања и удруживања пословних инкубатора, акцелератора и истраживачких центара.

-

Дјелимично сам одговорио у прошлом одговору, имамо шансу и стално се развијамо - тешко да може бити горе па је развој једини смијер :). Рецимо, дигитално номадство је могуће запустено - креирати инфраструктуру која подржава стране појединце да проводи вријеме овде и троше новац у нашим продавницама. Тржисте према истоку ће бити све занимљивије, мада нам оно још мање одговара али је чини се неминовно, засад смо у добрим односима са њима. :) Школство нам је прилично приступачно, свако ко жели да научи, и даље имамо појединце који су изузетни у ономе шта их занима и то треба ширити - јер се они изгледају код нас стварају пуким случајем - или ником није јасно како се они десе.

Али ево конкретно:

ИТ је релативно неуређен код нас и треба то искористи.

Можемо учити од западних земаља шта код њих не ради па прескочити кораке за које знамо да неће дати жељени исход тј. можемо имплементирати најновије из свијета ИТ.

Добра доступност радника за преквалификацију - поготово за ИТ бранше који нису нужно програмске се може лако наћи неко ко би се квалификовао јер доста људи нема посао у струци - често у ИТ-у раде људи који су завршили економију, геодезију, шумарство, филозофију - и за кратко вријеме напредују на жељени ниво.

Нисам сигуран да знам одговор на ово питање.

Отварање тржишта и приступ глобалним клијентима, порески услови који погодују доласку нових компанија, дигитализација пословања традиционалних индустрија.

Пето питање: *”Наведите три кључне препоруке за унапређење развоја ИКТ сектора у Републици Српској”?*

1. Дигитализација јавне управе

2. Отварање јавних података и омогућавање да се исти конзумирају програмски кроз API-је

3. Фондови / Субвенционисани кредити за стартап компаније из ИКТ-а.

Улагање у знање.

Занемаривање свјетских трендова, недовољно промовисање РС као ИТ дестинације, неусклађене законске регулативе које ограничују раст овог сектора (ДИГИТАЛИЗАЦИЈА јавног сектора)

смањење стопе доприноса на плате у ИТ сектору, системска реформа и улагање у све нивое образовања, оснаживање и подстицај домаћих производних ИКТ компанија.

Инвестирати у развој, образовање и предузетничку културу, успоставити политику и културу за привлачење иностраних инвеститора, развити локално пословно окружење.

Генерално - рак рана овог друштва је неповјерење. Оно доноси јако лошу економску климу и од ње креће веома проблема у нашем предузетништву. Није пуно боље ни на ИТ плану, свугдје у свијету постоје форуми, комуникација између компанија, дијелење знања на високом нивоу. Код нас је ИТ прилично затворен, људи су окренути себи и, мада сам у БЛ ИТ-у 15-ак година, вероватно не знам за 50% фирми које раде у ИТ-у, што је за овако малу средину много.

Да ли у виду неке кампање или едукације још у основним школама, учити нас одговорности, поштовању сународника и отворености, уз то би све било боље.

Али ево и конкретно:

Обезбиједити квалификовани диг. серт.

Ријешити комплексне банкарске механизме, слиједити PSD2 регулативе.

Обезбиједити бољу ИТ инфраструктуру у руралним дијеловима РС.

Организовати панеле ИТ фирми на кварталном нивоу.

Обезбиједити правну/финансијску помоћ малим фирмама и људима који раде за страном тржиште - обично то нас ИТовце не занима и/или имамо мањак интелигенције за те ствари.

Слажем се да технички паркови или инкубатори ту помажу - опет то често треба доћи из реалне потребе

Организовати едукације о предузетништву, појачати стартап сцену - генерално инвеститора ту никад не фали ако има у шта инвестирати.

1. Стварање фондова ризичног капитала гдје би нове и иновативне фирме могле да потраже средства за рад.

2. Организација неких периодичних сусрета, рецимо неког форума, гдје би се домаће ИТ фирме сретале с домаћим привредницима и разговарали о проблемима у њиховом раду за које би дигитализација могла да буде рјешење. Већина фирми углавном зна гдје их боли, а постоји и више него довољно способних људи да понуде рјешења за те проблеме. За почетак их треба спојити.

3. Подршка код одласка на конференције у иностранство гдје се разговара о новим трендовима и решењима у овом сектору.

Подстицање развоја властитих производа, унапређење образовног система у циљу едукације већег броја кадрова, коначно увођење електронског потписа у циљу дигитализације оснивања и рада компанија.

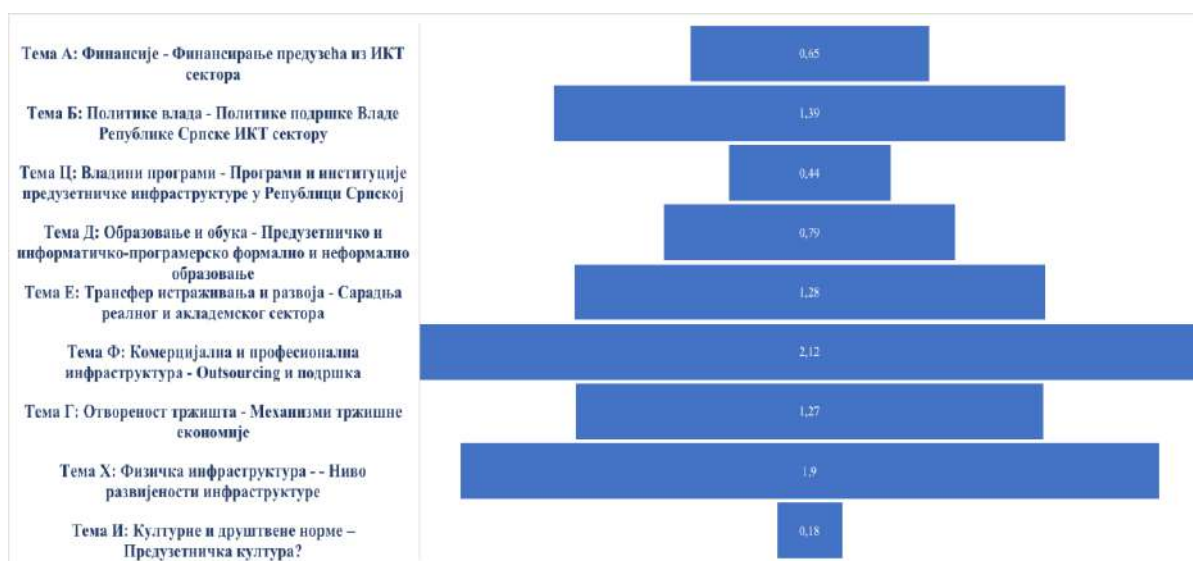

Закључци и препоруке

Предузетнички екосистем ИКТ сектора Републике Српске на ниском је степену развијености. Укупан скор који рангира квалитет предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске у 2023. години је **један запета једанаест (1,11 од 5)** и испод је скор два и по (2,5) „just sufficient – довољно“¹³ или 2,22 од 10 према оригиналној GEM методологији, што је 22,20% од 100% могућих поена квалитета предузетничког екосистема. Примјеном GEM NES методологије у којој су експерти из ИКТ сектора из Републике Српске из девет области исказивали своје ставове, дало је сљедеће виђење по свим елементима предузетничког екосистема (Скор 2,5, „just sufficient – довољно“ је гранични скор којим се мјери квалитет предузетничког екосистема) представљен на сљедећем графикону.

Графикон 1

Предузетнички екосистем ИКТ сектора Републике Српске

Биљешке. На графикону је представљен скор у девет елемената предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске мјерен у мају 2023. године према мишљењу 11 експерата из ИКТ сектора области представљених на графикону. Средња укупна оцјена је 1,11 и знатно је испод „пролазне“ оцјене која износи 2,5 и која представља задовољавајући степен развоја предузетничког екосистема.

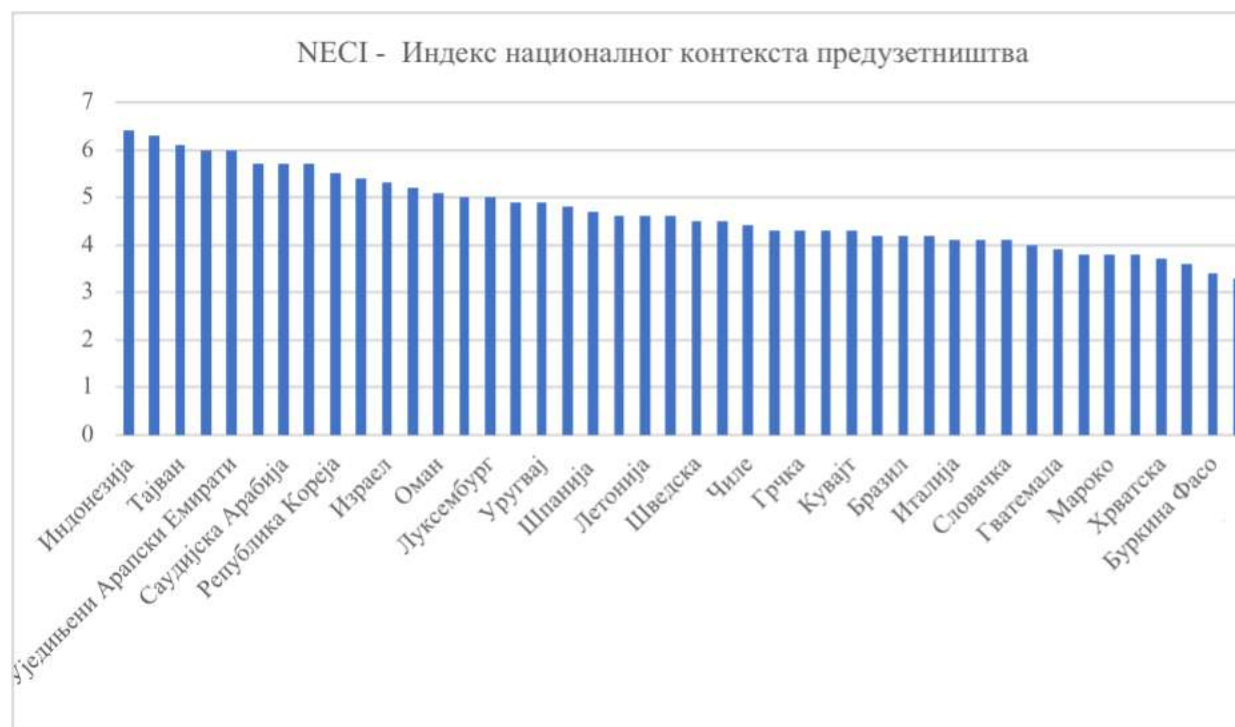
Предузетнички екосистем ИКТ сектор Републике Српске има укупни NESI скор у износу од један запета једанаест (2,95) и ако би се поредио са NESI скором 44 земље свијета које су учествовале у GEM 2020 истраживању, заузима посљедње мјесто, што је видљиво на сљедећем графикону.

¹³ Просјечна прихватљива оцјена по подручју истраживања је 2,5 (у оригиналној GEM скали та оцјена је 5, а максимална оцјена је 10). У овој модификованој скали, оцјене на ликертској скали су од 1 до 5, а просјечна оцјена се добија као просјечан проценат одговора * 5 (прим.аут.)

Графикон 2

NECI - Индекс националног контекста предузетништва

Биљешке. Преузето из GEM, 2021, стр. 79 и калкулација аутора. Највећи NECI скор имају Индонезија (6,4), Холандија (6,3), Тајван (6,1), Индија (6) и Уједињени Арапски Емирати (6), док најнижи скор имају Того (3,8), Хрватска (3,7), Порторико (3,6), Буркина Фасо (3,4), и Ангола (3,3) (GEM, 2021, стр. 79).

Методолошки, овакво поређење није у потпуности коректно, јер у NECI анализи учествују експерти из девет тематских области и анализирају цијели предузетнички екосистем, а у нашем истраживању учествовали су оснивачи и/или власници ИКТ компанија. Ипак, можемо на неки начин да упоредимо добијене резултате и анализирамо факторе (не)развијености нашег предузетничког екосистема, из угла експерата из реалног сектора.

Пред изградњом предузетничког екосистема је дуг и трновит пут. Неопходно је систематски и синхронизовано, на свим нивоима, од локалног до републичког нивоа, па до нивоа заједничких институција, па чак и шире, на нивоу западног Балкана, започети стрпљиво изградњу предузетничке културе, правне државе, наставити са изградњом физичке и законодавне инфраструктуре, институција предузетничке инфраструктуре, и најбитније, без одлагања започети реформу образовања, од предшколског, основног, средњошколског па до високог образовања, као и реформу фискалног система. Паралелно са Републиком Српском, локалне заједнице могу кренути у реформе у областима у којима има ингеренције, као што су циљано субвенционисање самозапошљавања, истраживања и развоја, подстицања иновативности, подстицања и суфинансирања дигитализације како пословних модела предузетника и привредника тако и локалне управе, укидање парафискалних непотребних намета предузетницима и привреди, као и промоцијом предузетништва у школама и локалној заједници, подршци неформалном и формалном предузетничком образовању, увезивању предузетника и институција (кластеризација), подстицањем заједничког наступа на трећа тржишта и интернационализације, стварању погодне инвестиционе климе, изградњом хабова, пословних акцелератора, технолошког парка и слободне економске зоне.

11 испитаника (узорак је износио 10,09% од укупне статистичке масе) који су учествовали у истраживању, као и просјечна оцјена квалитета елемената предузетничког екосистема ИКТ сектора Републике Српске, наводе нас на закључак да је неопходно успоставити модел четверопартитне сарадње између владиног, невладиног, академског и реалног сектора (*Quadruple Helix Model*), а који ће водити ка успостављању иновативне просперитетне економије и друштва базираног на знању, иновацијама и одрживом предузетништву, а у којем је ИКТ сектор један од водећих сектора од националног значаја у Републици Српској.

Краткорочне мјере за успостављање просперитетног предузетничког екосистема могуће је спровести у смијеру активније подршке ИКТ сектору од стране владиних институција брзим реформама фискалне политике, политиком и програмима субвенционисања научноистраживачког рада у компанијама и академској зајединици, увођењем електронског ID-а и електронског потписа и системској дигиталној трансформацији, транспарентности јавних набавки и антикоруптивним активностима које ће допринијети побољшању пословног окружења. У дугом року, свеобухватна реформа формалног и неформалног образовног система у домену увођења обавезне предузетничке едукације и дигиталне писмености дјете и младих, резултоваће помјерањем парадигме запошљавања у јавном сектору у парадигму самозапошљавања као каријерне опције, што ће у дугом року бити ”улазница” Републике Српске у просперитетно и богато предузетничко друштво – друштво знања. Конкретно, као исход овог истраживања, слиједе неке од конкретних препорука, од којих се већина односи на владин сектор, али и на преостала три сектора:

- Покренути иницијативу за формирање републичког фонда ризичног капитала на бази јавно-приватног партнерства,
- Покренути иницијативу за формирање републичког фонда за факторинг као подршка извозно оријентисаним МСП,
- Креирати нове програме директне подршке ИКТ компанијама кроз субвенционисање иновативних рјешења из области циркуларне, зелене и смарт економије и пореске олакшице за увоз нових технологија и извоз готових иновативних производа и услуга.
- Креирати радионице за ИКТ компаније на тему алтернативни извори финансирања раста предузећа (*angel financing, venture capital, crowdfunding*), затим радионице циклуса пројектног менаџмента, иновативно пословно моделирање, отворени извори иновативности, комерцијализација иновација и заштита интелектуалне својине, као и на друге теме у зависности од анализираних потреба ИКТ компанија и предузетника који су покренули стартапе.
- Омогућити послодавцима да приликом исплате плата запосленима изнад три просјечне републичке плате, буду ослобођене од плаћања доприноса за ПИО за дио уплате плате изнад просјека од три плате, чиме би се дао допринос смањењу ”уплата у ковертама”, задржали би се највриједнији људски ресурси и подстакао би се повратак високо квалификоване радне снаге из иностранства.
- Креирати подстицајну фискалну политику за стартапе која ће укључивати пореске празнике за стартапе, као и повлашћене пореске стопе у сјеменској и раним фазама раста стартапа и увођење готовинског метода обрачуна ПДВ-а за привредна друштва и предузетнике чији приход не прелази 1 милион КМ на годишњем нивоу.
- У основне школе, од петог разреда увести предмет *Основи информатике и програмирања* а у све средње школе од трећег разреда *Основе предузетништва*.

- Унија послодаваца Републике Српске и Удружење послодаваца ИКТ сектора – ICT BS инсистирају да представници Удружења активно учествују у иновирању и дизајнирању наставних програма и планова и студијских програма на свим нивоима формалног образовног система, који мора да буде реформисан, усклађен са дигиталном ером и потребама реалног сектора.
- Увођење дигиталног потписа и дигитализација јавне управе мора да се имплементира одмах, а ICT Business Srpska са својим чланицама предузећима и предузетницима, биће на располагању институцијама да "изнесу" процес дигиталне трансформације.
- ICT Business Srpska ће урадити студију изводљивости за покретање иницијативе Дигитална Српска, будућег лидера дигиталне трансформације Републике Српске и дигиталног описмењавања становништва, реалног и образовног сектора.
- Јавне набавке требају бити транспарентне и дигитализоване, док се процес регистрације предузећа треба вршити преко онлајн „one stop shop-a“, као и процеси пријаве и администрирања директних и индиректних пореза преко портала Пореске управе Републике Српске и Управе за индиректно опорезивање.
- ИКТ сектор треба да буде проглашен сектором од националног значаја.

#ictbcssrpska#idemo

ЛИТЕРАТУРА

Агенција за банкарство Републике Српске [АБРС] (n.d.). *Институције*. Преузето 01.03.2022. године са <https://www.abrs.ba/sr/category/c116>.

Global Entrepreneurship Monitor [GEM]. (2021). *GEM Global Report 2020/2021*. Преузето 24.11.2021. године са <https://www.gemconsortium.org/report/gem-20202021-global-report>.

Hisrich, R.D., Petković, S., Ramadani, V., & Dana, L.P. (2016). Venture Capital Funds in Transition Countries: Insights from Bosnia and Herzegovina and Macedonia. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 23(2), 296-315. <https://doi.org/10.1108/JSBED-06-2015-0078>, доступно на <https://www.researchgate.net/publication/301741510> *Venture capital funds in transition countries Insights from Bosnia and Herzegovina and Macedonia*.

Mikerević, D., i Petković, S. (2010). Prednosti i ograničenja dokapitalizacije malih i srednjih preduzeća. *Finrar*, 8(9), 18-25. UDK 658.5:005.21.

Петковић, С. (2021). *Предузетништво и иновације у дигиталној ери*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет и Удружење економиста Републике Српске, SWOT. ISBN 978-99938-46-93-2. <http://www.cpme.ef.unibl.org/wpcontent/uploads/2021/02/Preduzetnistvo-i-inovacije-u-digitalnoj-eri1.pdf>

https://www.banjaluka.rs.ba/wp-content/uploads/2018/06/INVESTIONI-PODSTICAJI-U-REPUBLICI-SRPSKOJ_final-1.pdf, приступљено 12.06.2023. године.